Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 196 (11093) | 1979 чылдың август 23, четверг | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 2 көп

Малга чем белеткээриниң шалыпчы айы чоруп тур

ТЕМПИНИ КОШКАТПАС

«Улуг-Хая» совхозтуң сигенчилери шалыпчы айда мал чеминиң белеткелинин темпизин улам бедиткеш, районга чарыштың тиилекчизи болган. 4150 тонна сиген белеткээр бедиткен хүлээлгезин улуг-хаяжылар ам 3250 тонна чедирип алган.

Совхозтуң салбырларындан Ийи-Тал 720 тонна сиген белеткээр хүлээлгезин күүсеткеш, ам-даа ооң кырынга 370 тоннаны немей белеткээрин шиитпирлээн. Арыг-Бажынын ишчилери 285 тонна сигенни хол-биле кезер хүлээлгезин базала дыка ажырган.

Тус-тус сигенчилерден Бавуун-оол Каадыр-оол, Артур Кызыл-оол, Николай Цыбин болгаш өскелер-даа хүн нормазын 120-150 хуу чедир күүседип, шалыпчы ажылдап турар.

Сиген белеткээри-биле чергелештир, үнелиг чем болур сенаж салырын шалыпкын темпилиг чорудуп турар. Амга чедир 1220 тонна сенажты салган, ол пландан ажып турар. Ону белеткээрин ам-даа үргүлчүлевишаан.

Ниитиниң малына чем белеткээринде малчыннар боттары база идепкейлиг киржип турар. Бо чугула кампанияда 130 малчын хаара туттунган. Хойжулар Донгак Конгаржап, Самбуу Доржукай, Сергей Шактар-оол, Ондар Бичe-Буш, Николай Макан болгаш өскелер-даа 10-дан 16 тонна чедир сигенни боттарының күжү-биле белеткеп алган.

К. НАТПИЙ-ООЛ.

Улуг-Хем район.

ОРГАНИЗАСТААНЫ ЭКИ

«Хадын» совхоз мал чеминин белеткелинче районнун еске ажыл-агыйларындан озалдап киргеи. Ынчалза-даа бо чугула кампанияга ажылды мергежилдиг организастаанының ачызы-биле каш хонуктарның иштинде сиген белеткелиниң талазы-биле мурнакчы деңнелче үнген. «Хадын» ам харын Бии-Хемнин еске совхозтарын мурнай берген.

Совхозта мал чеми белеткээр механизастаттынган бир бригаданы тургускан. Ону хоочун, дуржулгалыг бригадир Михаил Мынык-оол удуртуп турар. Бригадада 28 кижи бар, оларга 11 тракториу быжыглаан. Бригада 1200 тонна сигенни белеткээр планныг турган, бо хүннерге чедир планын 78 хуу күүседип алган.

Ам бригада өөк унунун чаагай үнген сигенин кезип эгелээн. Ынчангаш мал чемин белеткээринин планын чоокку үеде ажыр күүседириниң болдунар аргазы бар.

Сиген кезикчилери Игнатий Пичугин, Алим Дембирел, Петр Байкара, белукчүдер Яков Байкара, Александр Манчык-оол олар хүн нормазын үргүлү 120 хуу чедир ажыр күүседип турар. Сиген белеткелинде хойжуларының ажылдап турары багай эвес. Олардан Ооржак Чолаан-оол, Ойбаа Байкара, Манчык-оол Начын-оол түс-түзүнде 10 тонна сигенни белеткеп алган.

Сигенчилер ортузунда калбарган чарыштың түнелин беш хонгаш-да үндүрүп, мурнакчыларны чарлап, оларга шаңналмакталды тыпсып турар.

С. ДАНГААА.

Бии-Хем район.

ИШТИИ-ХЕМНИҢ СИГЕНЧИЛЕРИНДЕ

«УТКА 25 чылы» совхозтуң Иштии-Хем салбырының ажыл-ишчилери ниитиниң малына четчир чемни белеткеп алырынче организастыг, бир демниг киргеш, бо хүннерге чедир дүрген темп-биле шалыпкын ажылдап турар. Бо чылын салбыр мүн ажыг тонна сигенни белеткеп алыр планныг.

Ховалыг Арбай-оолга удуртқан 21 кижилиг механизастаттынган бригада сигенни кезип белеткээрин, бөлүп сараттаарын үзүктелиишкин чок чоруткан. Олар 700 тонна сигенни белеткээн.

Салбырда партия, комсомол организациялары мал чеминин белеткелчилериниң ортузунга политмассалыг тайылбыр ажылын калбартып чоруткан. Мал чеминин белеткели республикада, совхозта болгаш салбырда канчаар чоруп турарын политинформаторлар хостуг шактарда сигенчилерге чугаалап берип турар. Организакчы болгаш тайылбыр-массалыг ажылды эки чорутканының түнелинде бригадага ажыл шагы үзер, ажылдан озалдаар чоруктар болбас апарган.

Механизаторлар түс-түзүнде хүлээлгелиг болгаш аразында чарыштыг. Ынчангаш кым-даа хожудаарын бодавайн турар. Чарыштын түнелин он хонгаш үндүрер. Сөөлгү он хонукта Иштии-Хемнин механизастаттынган бригадазы шалыпчы ажылдааш, шилчиир Кызыл тукту база акша шаңналын чаалап алган.

Сараттакчы Ховалыг Арбай-оол, оргалакчы Виктор Хуна, Юрий Серен хүнде 18 тоннаның орнунга 32 тонна чедир сараттап турар. Бөлдүрүкчүлүр Александр Даржай, Александр Шангыр-оол, сөөртүкчү Владимир Чозуту, кестирикчилер Александр Чаш, Кара-Сал Дактан олар үлүг-нормазын үргүлчү ажыр күүседип, мактадып турар.

Т. ОЧУР-ООЛ.

Улуг-Хем район.

САРААТТАП, ПРЕССТЭЭН

Эрзин районнуң «Чаа орук» совхозу бо чылын 2880 тонна сигенни, 150 тонна будук-бүрүнү белеткээр планныг. 1272 га черге тараан чаңгыс чыдыг сигенним дүжүү эки болгаш амгы үеде ооң ажаалдазын чорудуп турар. Бир гектардан 14 центнер чедир алдынып турар чаагай сигенни сараттап база пресстеп турар.

Совхозтуң сигенчилериниң ортузунда калбарган социалистиг чарыштың бирги одуруунда № 3 хойжу бригада (бригадири И. Дүпчүр) чоруп, 411 тонна сиген белеткээр планын багай эвес күүседип турар. Бригада парткомнуң, совхоз дирекциязының, ажылчын комитединиң болгаш комсомол комитединиң шилчиир Кызыл тугун акша шаңналы-биле үш удаа чаалап алган.

Бо хүннерде сиген шөлдеринде 4 трактор, 180 кижи, ооң иштинде 135 кижи хол кадыры-биле ажылдап турар. Мал чеми белеткээринде К. Сат, Ч. Серен, А. Кыр, школачылар И. Дүпчүр, А. Шагза олар эрес-шудургу ажылдап, хол-кадыры-биле сиген келер нормазын доктаамал 130-150 хуу күүседип, өскелерни мурнап турарлар.

Сигенчилер ортузунда масса-политиктиг ажылды калбарткан. Бригадаларда быжыглаттынган агитаторлар, политинформаторлар лекция, беседаларны кылып, агитхуудустарны, шоодуглуг «Ширбиилдерни» үндүрүп турар.

Эрзин суурнуң албан организация черлерин мал чеми белеткеп бээри-биле бо чылын совхоз бүрүзүнде быжыглап, оларга сиген планын берген. «Чаа орукта» ажылдап турар организациялардан райкүүком, көдээ ажыл-агый эргелели бо хүннерде совхозка 25 тонна эки шынарлыг сигенни белеткеп, дужааган. Ынчалза-даа совхозтуң сигенчилери ден-дескі ажылдавайн турарын айтыры чугула. Ылангыя Сувураа сут-бараан фермазының коллективи 126 тонна сиген белеткээр планын чүгле 5, мыйыстыг бода мал бригадазы 190 тонна сиген планын чүгле 9 тонна кылдыр күүседип, совхозтуң сигенчилериниң сөөлгү одуруунда чоруп турар.

Совхозтуң сиген шөлдеринде ажыл-ишам-даа уламчылавышаан.

К. КУУЛАР.

Улуг-Хем районда «Күш-ажылдың хоостуу» совхозтуң Торгалыг салбырында Кок-оол Лаахынга удуртқан мал чеми белеткээр бригада районда мурнуку одуругда чоруп турар.

Бөдүүн чемнер белеткээриниң планы күүсеттинген. Олар 3925 тонна мал чемин белеткээш, онаалдазын 130 хуу кылдыр ажыр күүсеткеннер.

Звенолар аразында калбарган социалистиг чарышка Виктор Суктер-оол биле Олег Дамдыңның удуртқан механизастаттынган звенолары мурнап турар.

Совхозтуң ажыл-ишчилери арткан хонуктарда планга немей ам-даа 1200 тонна сигенни белеткээр деп шиитпирлээннер.

ЧУРУКТА: сигенчилер ажыл үеэзинде.

В. КАРА-САЛДЫҢ фотозу.

ИДЕПКЕЙЛИГ КИРИШКЕННЕР

«Эки шыпарлыг хөй сигенни кыска хуусаада белеткээр!» лозунгун адаа-биле бора-тайгажылар сиген белеткелинде хаара туттунган. «Алдан-Маадыр» совхозтуң Бора-Тайга салбырының сигенчилери августуң баштайгы чартыында 1125 тонна сиген өзер планын 67 хуу күүсеткен. Сиген белеткелинде 5 бригада 9 звенога үстүн алган ажылдап турар.

Салбырның контора коллективиниң звенозу 40 тонна сиген белеткээр планын 72 чедирип, тиилекчи болган. Дараазында көдээ Совет күүкомунун коллективи 40 тоннаның орнунга 52-ни кылып эки ажылдаан. Салбырның хөрөөженнер чөвүлели 15 тонна сиген белеткээр планын күүсеткен.

Пенсионерлер Ондар Чалзап, Даншы-Белек Ховалыг, Мижит-Доржу Сарыглар бир-бир тонна сиген белеткээр планын 4-5 тонна чедирип, шудургу ажылдаанвар.

Сиген белеткелинде школачылар идепкейлиг киржип турарлар. Тоску классчы Лидия Сарыглар удуртқан звено 30 тонна сигенни кылып, хүлээткен.

Х. НОРБУ.

Чөөн-Хемчик район.

Август хуралдары

Республиканың профтехөөредилге черлериниң башкыларының август чөвүлел хуралы дүүн Ак-Довурак хоорайда эгелээн. «Тыва АССР-ниң профессионал-техниктиг өөредилге черлериниң 1978—1979 өөредилге чылында ажыл түүнели болгаш СЭКП-ниң XXV съездизиниң шиитпирлеринге үндезилээш чаа өөредилге чылында сорулгалар дугайында» илеткелди республиканың профтехөөредилге талазы-биле эргелелиниң начальниги Я. В. Сарбаа кылган.

ЧЕР КЫРЫНГА БАШТАЙГЫ БАЗЫМНАР

БАЙКОНУР КОСМОДРОМ. (СЭТА-ның тускай корр. Н. Железнов) «Черге кээп хонупканыңарның соонда силерниң аң-не сонуургаан түүлүнер түү болду?» Экипажка космостан дүжүп келгениниң соонда ынча деп салган айтырыгга командир мынчаар харыылаан: «Люкту ажыдыпканының соонда корабльдиң иштинге дола берген ховунуң чаагай чыды хамыктын-на мурнунда онзагай болду». Борт-инженер ацаа харыылаарының орнунга ооң космоска августуң 16-да демдеглээни 40 хар-харлаанынга таварыштыр озалдай берген-даа болза, байыр чедириишкининиң демдээ болур эргижиреп чымчай берген ромашка чечектерни кедүргеш, чыттап каан.

Космонавтылар хонупкан черинден Байконурга ужудуп чедип келирге, оларны космодромнуң кижилери чечектер-биле уткуп алган. Ынчалза-даа эмчилер оларның чечектерни алырынче далашканнар. Он шаа гладиолус чечектер дээрге, бо минуталарда космонавтыларга бир куспак кызыл-тас ышкаш аар дээрзиниң дугайын олар тайылбырлап турганнар.

— Ажыы-биле чугаалаар үүве болза, экипажты бистер хонупкан черинден гостиницаның номерлерин, ге чедир олурган саңдайдары-биле олчаан эккээр бодаан бис — деп, экипажтың эмчиин Р. Дьяконов чугаалады. — Ынчалза-даа медицинаның негелдеазы-биле ол хире таарымчалыг байдал-биле үргүлүүлелдиг ужудуушкуидан ээп келген чаңгыс-даа экипажты амдыызында чедирип көрбээн бис. Ол минуталарда космонавтыларның чер кырынга туруп, кылаштаар улут күзел-соруунга удурланыры мындыг-да белеп эвес боор-дур. А «протоннар» ол хамаан чок сутта эштир күзелин илереткен. Гостиницага ол бүгүге белен турган, Бичии бассейнге четкини хергеш, оларның ийилдиринге сутта эдээн каш минутада эштирин чөпшээрээн.

Владимир Ляхов биле Валерий Рюминниң черге дүжүп келген хүнүнде таварышканы өөрүшкүзү база-ла улут болбайнаан. Оларның төрел-дөргүдерге телефон долган, амыр-менди ээп келгени болгаш бедик шаңналдар дээп Сылдыстыг хоорайжыгаштa өңүктерге байыр чедирип турганнар. Олар ийилээн дораан-на удуй бербээннер.

— Эң аар-берге үе —чер кырынга баштайгы дүне болур — деп, экипажтың кандыг байдалдыын чугаалап бээр дугаймда биштиң дилээвиске Алексей Леонов харыылаан. —Бистер оларның кежээге чедир удуурун күзелдиивис-биле чөпшээрээн бис. Деңги чок байдалга хөй айларда чурталга соонда куш дүкүт орун-дөжек белин кадыг маңза ышкаш кылдыр сатындырар үүве болгай. Олар ийилээн хары үзүн августуң 20-де өртүгүнүн 10 (москвазы-биле 8) шакта оттуп келгеннер. Олар баштайгы хүнде кадыы эки байдалдыг болганнар. Ону медиктер база бадыткап турар. Августуң 19-та кежээ болгаш өртүнде-даа ылган шинчилеллерден «протоннар» черниң аар базымшынынга чоорту чаңчыгын кирип турарлар.

СЭТА—ның эртем тайылбыры

ДЕЛЕГЕЙ КОСМОНАВТИКАЗЫНГА САЛЫЫШКЫН

В. А. Шаталов космоска ужудуушкуннун баштайгы түннелдериниң дугайында

Августуң 21-де Байконур космодромга космонавтылар-ның орбитада «Салют-6» станцияга 175 хонуктун дургузунда экспедициязының дугайында баштайгы чугаазын дыңнадывыс. Эртемденнер, космос техниказының тургузукчулары, ужудуушкун башкарарының төвүүн болгаш космонавтылар белеткээр төп черниң специалистери, эмчилер ол экипаж-биле баштайгы ужуражыышкынны кылганнары ол үүве. Ол ужуражыышкын экипажтың черге дедир чедип келгеш, таптыг-ла бир хонганда болганы таварылга эвес. Космонавтылар бистиң-биле кады бир шак ажыг үениң иштинде чугаалажып, идепкейлиг көргүзүп, боттарының кадыкшылының экизинин дугайын бадыткап турганнар. Ол бүгү дээрге, үргүлчүлелдиг экспедицияны белеткеп чоруткан кижилериниң шуптузунун кол чеди-шкини боор турар.

Экспедицияның янзы-бүрү таладарын, ылангыя орбитада бажыңга ажылдап, чурттаарының таарымчалыг байдалдарын космонавтылар боттары канчаар үнелеп көөрүп билип алыры ёажан-даа сонуургаанчыг.

Экипажтың командириниң биске чугаалааны-биле алырга, ужудуушкунуң баштайгы хүннеринде дуглаалыг чер иштинге чоруурун илдеп, сагыштан ыравас боор турган. Кажан деңги чок байдалга эштин шимчээри чаңчыга бээрге, станцияның өрөөлчиштери улам-на делгемчин, эштиг аалар. В. Ляховтун бодап турары-биле алырга, барык чартык чыл иштинде ажылдаарының эки байдалдыг болурунга нол үүл космоска кылыр ажылдарны организастаарының шынар талазы-биле таартылгазы боор турган. Ийи дыштаныр хүнүүг 8 шактыг ажыл хүнүү норма-чижек апарган. База бир чугула фактор болза, космонавтылар ажыл хүнүн Москваның шагын бөлүүр эгелээн, доозары болган. Экипаж ужудуушкунуң ортан үеэзинден эгелээн, телевидение дамчыдылгазын хүлээп ап эгелээн эң баштайгы, чаа үүл ол болган. Арыг дыңнадыглар кылырындан аңгыда ол шугум психологтуг чугула үүлдү база кылып турган. Космонавтылар ийи таладыг харыызаа шугумуу-биле тереддери болгаш өңүктерге-биле ужуражып турганнар.

В. Ляхов биле В. Рюминге белен эвес даалга онаашкан турганын билир болгай бис. Ужудуушкуннуң хөй нуруузунда олар чугле шинчээчилер болбайн, харын база шевекчилер, монтажчылар боор ажылдап турганнар. «Протоннар» үш «Прогресс» корабльдерин хүлээп алган, оларның чүктерин дүжүргеннер. Каттышкан шимчедикчиин болгаш орбитаның «Салют-6» станциязының ажылдаар курлавырын улгаттырар ужурлуг өске-даа аппаратураларны септеп, кылгылаан. Черге дедир эштериниң бичии-ле мурнуу чарында олар ажык космосче үнгеш, ацаа нарын ажылдарны кылганнар. Ындыг белен эвес, улуг күш үнер ажылдан олар могап, шылаанар бе дээрзин экипаж кежигүннериндеи инженерлер айтырган.

— Бистер мындыг улуг күш негээр ажылга бедеткеннинда алган болзукусса, чамдыкта мындыг ажылдар херек ажыл-ла улут болбайнаан. Оларның төрел-дөргүдерге телефон долган, амыр-менди ээп келгени болгаш бедик шаңналдар дээп Сылдыстыг хоорайжыгаштa өңүктерге байыр чедирип турганнар. Олар ийилээн дораан-на удуй бербээннер.

— Эң аар-берге үе —чер кырынга баштайгы дүне болур — деп, экипажтың кандыг байдалдыын чугаалап бээр дугаймда биштиң дилээвиске Алексей Леонов харыылаан. —Бистер оларның кежээге чедир удуурун күзелдиивис-биле чөпшээрээн бис. Деңги чок байдалга хөй айларда чурталга соонда куш дүкүт орун-дөжек белин кадыг маңза ышкаш кылдыр сатындырар үүве болгай. Олар ийилээн хары үзүн августуң 20-де өртүгүнүн 10 (москвазы-биле 8) шакта оттуп келгеннер. Олар баштайгы хүнде кадыы эки байдалдыг болганнар. Ону медиктер база бадыткап турар. Августуң 19-та кежээ болгаш өртүнде-даа ылган шинчилеллерден «протоннар» черниң аар базымшынынга чоорту чаңчыгын кирип турарлар.

Ургулчүлеттиг экспедициялардан ээп келген бүгү экипажтардан космонавтыларга белен эвес хүннерде космоска ооп үр үе иштинде ажылдап болур бе деп ыяал-ла айтырар чаңчылдыг бис. Бистер «протоннардан» бир дөмей: болур деп харыыны алдывыс.

Амгы үеде космонавтыларны эмчилер ыяк шинчин көрүп турарлар. Специалистер экспедицияның түннелдерин анализтеп, автомат дузазыбиле ужудуушкунун үргүлчүлеп турар «Салют-6» станциябиле харылзаажып турарлар. Алдынган түннелдерни анализтээри совет космонавтылар-биле кады Венгрияның, Кубаның, Моолдук, Румынияның хамаатыларының ужудары космос корабльдеринге болгаш орбита станцияларына моон сонгаар кылыр ажылдарының программазын тургузар арганы бээр.

(СЭТА).

ДӘӘШТИГ ОРГАНИЗАСТАП ТУРГАШ

Бай-Тайга районнуң «Тээли» совхозунуң ажылчы чоннары, бүгү совет улус-биле бир дөмей, СЭКП-ниң XXV съездизиниң, СЭКП ТК-ниң июль, ноябрь (1978 ч.) Пленумнарының шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш күш-ажылчы болгаш политиктиг бедик көдүрлүүшкүнүг ажылдап турар. Совхозтуң ажыл-ишчилериниң ортузунда калбарган социалистиг чарыштың дозуну «Хожудап турарлар чокка ажылдаалыңар!» болур. Дирекция, партком, ажылчын болгаш комсомол комитеттери кол специалистернин киржилгези-биле социалистиг чарыштың негелдерин тургузуп, чонга таныштырып, чарыштың тиилекчилерин өйшаанда илередир, моральдыг база материалдыг деткимче бээр талазы-биле кичээнгейни шынгыы тудуп турар. Иштии курлавырларны бүрүн ажыглаары, продукцияның шынары база чиг-этти, үеин, камнаарының талазы-биле бедик көргүзүүглерни чедип аалы дээш бүдүрүлгенин участок бүрүзүнге күш-ажылчы чарышты дээштиг организастаарын, чарыштың чорудулгазын, ооң нептеренгей болурун хүн бүрүнүн контролюнга алырын партия, профсоюзтар болгаш комсомол организацияларынга, хөрөөженнер чөвүлелдеринге хүлээткен.

Бистиң совхозтуң ажылчы чоннары социалистиг чарышка идепкейлиг киржип, бо чылдың бирги чартыында багай эвес көргүзүглерни чедип алган. Амгы үеде совхозта 625 кижи социалистиг чарышта киржип, оларның 452-зи коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы деп ат дээш ажылдап турар.

Совхоз бирги чартык чылдың түннели-биле курунеге садар продукциязының планын: эштi 51 хуу, сүтү 121, дүкү 112 хуу күүсеткен. Бир инектен ортумаа-биле 674 литр сүтү, бир өшкүден 1036, хойдан 1600 гр. дүкү кыргып алган.

Өшкү кадарчызы Саңдуу Салчак түс баш өшкүден 100 анайны, 1 баштан 1420 гр. дүкү, хойжу Серин Коой-оол түс баш хойдан 98 хураганны, инек кадарчызы Хемчик Иргит инектен хонукта 900 гр. немелде деңзини, саанчылар Караш Сагды бир инектен чартык чылда 1290, Билчей Роза 1186 литр сүтү саап ап, өскелерни мурнааннар. Дуржулгалыг коммунист саанчылар Караш Сагды, Шура Билчей, Роза Билчей, Борбаш Куулар, олар онгу беш чылдың бешки чылының үлүүнде ажылдап, беш чыл планын күүсеткенин бо чылдың сентябрьда рапорттаарын хүлээнгеннер.

Малдан алган продукцияны күрүнеге садарының чартык чыл планының күүселдези-биле совхозтуң салбырларындан эки көргүзүглерни Найырал салбыр чедип алган.

Малчын бригадаларга, фермаларга, салбырларга, цехтерге социалистиг чарыштың түнелин ай, квартал, чартык база бүдүн чылда, а тур үеде: ылангыя сезоннар үеэзинде, чарыштың негелдезин өзугаар түннелди 5—10 хонуктан үндүрүп, тиилекчилерге шаңналмакталды чогуур үеэзинде тыпсырын совхозтуң дирекциялы, партком, ажылчын комитет чурумчуткан.

Бо хүннерде кол сорулга— мал чеминиң белеткелинин шалыпчы айында бар күштү чөп ажыглап турган, малга быжыг чем-суурну тургузары болур. Мал чеминиң белеткелинде 10 бригада, 36 звено ажылдап турар. Ында коммунистерниң 17, комсомолчуларының 9 бөлүктери хаара туттунган. Мал чеминиң белеткелинин талазыбиле районда чарлаттынган социалистиг чарышка совхозтуң ажыл-ишчилери багай эвес түннелдерлиг боор, СЭКП райкомунуң, районнуң күүсекчи комитединиң, ВЛКСМ райкомунуң шилчиир Кызыл тугун чаалап ап, ам-даа темпини кудулаттайн ажылдап турар. Найырал салбыр 600 тонна сиген белеткээр планын 724 тонна кылдыр ажырып, планныг онаалдазын 120 хуу күүсеткен. Ук салбырда күш-ажылдың организациязы эки. Бовулаш Сержиге удуртқан хөрөөжен сигенчилер звенозу 35 тонна сиген белеткээр планын чүс хуу күүсеткеш, ам-даа ажылдап турар. Малчыннар коммунистер Д. Салчак, С. Иргит 15 тонна сиген белеткеп алыр планын 20—19 тонна кылдыр ажыр күүсеткеннер.

Ээр-Хаакта сут-бараан фермазының коллективи ийи белүкке үстүп алган. Коммунистер бөлүүн Х. Иргит, комсомолчу аныяктар бөлүүн Ю. Салчак удуртуп турар. Кайы-даа бөлүк планын чүс хуу ажырып, ферма 120 тонна сиген белеткээр планын бо хүннерде күүседипсе-даа, ажылын үргүлчүлеп турар.

Социалистиг чарышты организастап турза-даа алган хүлээлгезин күүсетпейн турар, күш-ажылдың организациязы кошкак черлерни чок деп болбас. Оларга Кызыл-Даг салбыр, тудуг, автопарк, МТМ коллективтери хамааржыр.

Амгы үеде кол сорулга — четпестерни болгаш чедир кылдынмайн турар үүлдерни дарый чайладыры, хожудап турарлар чок ажылдаары болур.

Д. ХИРВАА,
совхозта партком секретары.

Хожудап турарлар чокка ажылдаар

Тувинская республиканская библиотека

Шынар—ажылдың көрүнчүү

ХОЛУГ ЧОККА

Бүдүрүлгенин ажыктыын болгаш ажылдың шынарын бедидерин чедип алырда дыка хей айтырыгларны комплекстиг шиитпирлээрин амгы үеним бүдүрүлгези негеп турар. Оларның бирээзи планнаашкынны улам сайыраргайжыдары боор турар. СЭКП Төп Комитетинин болгаш СССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чоокта чаа хүлээп алганы чугула документизи —«Планнаашкынны экижидериниң болгаш ажыл-агый механизминиң бүдүрүлгекиң ажыктыын болгаш ажылдың шынарын бедидерилге салдарын күштелдирер дугайында» доктаалы чогумна ол дугайын тодаргайы-биле кергүзүп турар.

Амгы үеде бүдүрүлгениң ан кол көргүзүү арыг продукциниың немелде өзүлдези, ону нагуралдыг байдал-биле кылып үндүрери, шынарының дээди чергелиг кылыгларын бүдүрүп үндүрери ол болур.

Бир эвес баштайгы ийи негелде талазы-биле бистин республиканың бүдүрүлге чергери еске областарның домей бүдүрүлгелериниң продукциязы-биле деннежип болур кылыгларны берип турар-даа болза, шынарның дээди чергелиг кылыгларын бүдүрер талазы-биле олардан хожудан турар. Чижээ, ниитн РСФСР-ни алырга, шынар демдээ-биле кылып үндүрүп турар кылыгларның ниити продукциядa хемчээли 1979 чылдың баштайгы чартымда 12,4 хуу турган болза, бисте ол көргүзүг чүгле 1,7 хуу боон турар. Август айның төнчүзүнде байдал-биле алырга, республиканың үшле бүдүрүлгелери—В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинат, Кызылдың даараныла фабриказы болгаш эт комбинады дээди чергениң продукциязын кылып үндүрүп турар. Амгы үеде шынарның хүндүлүг демдектиг кылдынып турар кылыгларның ниити саны бисте 20 чедип турар. Оларның иштинде Кызылдың даараныла фабриказы 15, В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинат—2, Кызылдың эт комбинады—3 үүл продукцияны шынар демдектиг бүдүрүп үндүрүп турар.

Онгу беш чылдың дөртү чылында 6 кылыларга шынар демдээн тывысса-даа, 7 продукция ону оскунган боон турар. Олар болза, Кызылдың даараныла фабриказының ийи чыл иштинде шынар демдээ-биле маркалаар эргелиг даараглыг кылыглары-дыр. Улустун хереглеп бараанарына ыңдыг демдекти эдилээр 2 чыл хуусааны турган, а үлетпүр бүдүрүлгеанин продукциязына демдектин күштүг болур хуусаазы—3 чыл ыңдыр доктаатканган. Ынчангаш бо чылдың сентябрьда даг-дүгүнүң ийи янзы маркаларының шынар демдээ күш чок болу бээр. Республиканың дээди чергениң продукциязының хемчээли чогум-на ыңдыг даг-дүгүнден турган болгай. Комбинат бо чылдың алды айларының иштинде ыңдыг продукцияны 7,14 хууну кылып үндүргеи. Моон алгаш көөрге, комбинат даг-дүгүнүң ол маркаларының бедик шынарлыын херек кырында бадыткап көргүскеш, оларны катап аттестаашкынче киирер ужурлуг.

Чоокта чаа Күрхайгааралдың Тыва лабораториязының болгаш «Даг-дүгү телевилединиң БЭШИ-ниң» специалистери аттестаашкынга белеткеп турар даг-дүгүнүн шынарын хынап көргеннер. Бир эвес чүгле шынар дугайында чугаалаар болза, комбинаттың белеткеп турар маркалары дээди чергениң продукциязының негелдезинге дүгжүп болур болган. Чижээ, даг-дүгүнүн ПРЖ-1-5 марказының удазынарының узуну 10,7 миллиметрден чолдак эвес болур турда, комбинаттың санап турарында 11,7 миллиметр боон турар. Ынчаарга ПРЖ-2-3 маркалыг даг-дүгүнүн ыңдыг көргүзүү тус-тузунда: күрстандартты-биле 8,7 миллиметр болгаш комбинаттыбиле 9,4 миллиметр боон турар.

Даг-дүгүнүн шишиктиннер болгаш аргыттынар шынарларына күрүне стандартының негелдериниден комбинаттың продукциязы ажып турар. Ынчалза-даа даг-дүгүн савалап, оон даштын бижип, каастаар талазы-биле күрүне стандартының негелдерин күүсеттинмейн турары хараадаңчыг. Шынар демдээн тывысхан продукцияның чүгле бодунуң шынары эвес, я ону белеткеп савалааны, даштыкы хевири база-ла аныныг, көрүштүг болур ужурлуг. Ол дугайын В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың специалистери уттуп алган боон турар. Ынчангаш бо чүүлге продукцияның даштыкы хевириниң дугайын чугаалаары база артык эвес деп бодаар мен.

Бо хүннерде шынар демдээ-биле үндүрүп турар продукцияның даштыкы хевири көрүш чок боон турары хыналдан илерээн. Даг-дүгүн савалаан шоодайларны булуртун, билдинмес кылдыр азы миитпек кара кылдыр маркалаан болгулаар. Ол ышкаш шоодайларның чогуур доктаатканган деңзизи база барымдаалаттынмайн турар болган. Деңзи талазы-биле Күрстандарттың негелдерин дыка ыңгыы деп чүвени комбинаттың ажылдакчылары амдаа билбейн турар. Оларның ниити деңзизи ±1% азы тодаргайларга, 200—250 грамм аар азы чиик боон болур ужурлуг. Херек кырында хыналдадан алгаш көөрге, даг-дүгү савалаан шоодайларның деңзизи 1,3 килограмм четпес ийикпе азы 1,4 килограмм ажыг болгулаан. Ыңдыг чиик азы аар деңзилиг шоодайлар хынаан шоодайларның 40-ден 60 чедир хуузу болганы байдалдың дүвүреңчизин көргүзүп турар. Чогум-на оон ужурундан хереглекчилер комбинаттың удуртукчуларынга хомудап, ону эдерин чаңгыс эвес удаа негеп турганнар.

Даг-дүгүнүн деңзизи четпес азы аар-даа болурунун, ону шынар чок савалап, маркалап турарының айтырыгларын мурнуку чылдардан бээр чугаалажып келзе-даа, бо талазы-биле кандыг-даа шинтпир хүлээп алдынмаан болгаш «аарыглыг» айтырыг боон артышаан турар. Ол четпестерин узуткаар талазыбиле ажыл шуут кылдынмайн турар деп чугаалап база болбас. Ол дугайында чамдык хемчеглерни ап чоруткан-даа болза, ам-даа четпес боон турар.

Комбинат бодунун хуусаазын тудуп эткен продукциязына шынар демдээн катап чедип алырының талазы-биле болдунар аргаларлыг-даа. Тыва даг-дүгүнүн шынар талазы-биле ескелерден онзагайы шынарның дээди категориязын чедип алырының болгаш күрүнеин шынар демдээн оскунмазының-даа үндезини болур. Үүгле техниктиг контроль албанының ажылдакчылары, специалистер продукция шынарына контрольду үргүлүү бедик деңгелге тудары, шынарны башкарарының системазын калбаа-биле ажыглаарындан ону чедип алыры хамааржыр.

Онгу беш чылдың планнаг даалгаларын доддур болгаш ажыр күүседири, а ол ышкаш бүдүрүлгенин ажыктынын база ажылдың шынарын бедидери—коллективке таймылыр-массалыг болгаш кижилдилге ажылын күштелдиреринден база хамаарылгалыы биллингир. Комбинаттың партия, профсоюзтан болгаш комсомол организациялары идеологтуг, полит-кижизидилгелиг ажылды улам күштелдирер дугайында СЭКП ТК-ның доктаалында айытканын ёзугаар ажылдап, продукцияның чүгле саның көөдүлүр эвес, а шынарын база экижидерин чедип алыр ужурлуг.

Г. ТУТЫНИНА,
Күрхайгаарал лабораториязының кылдыс эргелекчизи.

МУРНУНДА

Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу, коммунист Мария Васильевна Сафронова удуртқан коммунистиг күш-ажылдың комсомолчу-аныяктар бригадазы бедиткен социалистиг хүлээлгезин чедишкиниг күүседип турар. Бо чылдың эрткен чеди айларында мурнакчы бригада 32,5 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылган. Азы пландан ажыр олар 5,2 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын бүдүргеи. Ол дээрге бригада августун планнаг онаалдазын бир ай бурунгаар күүсеткен, амгы үеде сентябрының үлүүн күүседиргеге чоокшулаан ажылдап турар. Күш-ажылдың бүдүрүмчүлүүнүн планын база 25 хуу ажыр күүсеткеннер. Чаңгыс кижиге, оваалтыр кылганы бригадада 2012 рубль четкеп. Ынчангаш күш-ажылдың бүдүрүмчүлүүн чылда планнаттынганындан 15 хуу ажыр күүседир деп бригаданың хүлээлгезинде көрдүгени күүсеттингени ол.

М. Сафронованың бригадазы бо чылын 52,8 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын декабрь 25-те кылып күүседир хүлээлгелиг. Оларның хүлээлгези харын-даа хуусаадан эрте күүсеттиниериде чигаанг чок.

Ростовчуларның «Хожудап турарлар чок ажылдаар» деп эгелээшкинин деткээн коммунистиг күш-ажылдың бригадазы ону ажыл-херек кырында чедишкиниг боттандырып, чүгле № 48 тудуг эргелелинде эвес харын «Тыва тудут» трестe эки үлегер-чижекти көргүзүп турар. Бригаданың социалистиг хүлээлгезинде шеверлеп ажылдарының шынарын 4-тен куду эвес демдекке кылыры көрдүнген. Херек кырында олар кылган ажылдарын база эки демдекке хүлээдип турар.

Дуржулгалыг бригадир М. Сафронованың бригадазы коммунистиг күш-ажылдың бригадазы деп бедик атты эдилеп турары таварылга эвес. Оларнында күш-ажылдың сагылга-чуруму эки, чылдагаан чок ажыл шагы үзүп, прогул кылыр таварыдгалар чок болган. Ынчангаш бригада кежиннери - улуг-нормазын ажыр күүседип, чедишкиниг ажылдап турар. № 48 тудуг эргелелинде бригадаларның аразында социалистиг чарышка комсомолчу-аныяктар бригадазы ийги кварталдың түннели-биле тиилекчи болуп, бирги черни эзлээн.

Оваашкан ажылынга кызымак, улуг-нормазын ажыр күүседип турар аныяктар бригадазы хей. Вера Арапта, Галина Клименко, Анна Мартышкина, Вера Сат болгаш оон-даа өскелер эки ажылдап турарлар.

Н. ООРЖАК.

ЧУРУКТА: бригаданың мурнакчылары Галина Клименко биле Вера Арапта.
А. ЗАЙЦЕВТИҢ фотозу.

РЕТРАНСЛЯТОРЛАР

Бо тулугну Дагестанның эн ырак, булут үстүнде турар аулдарындан бедикте кылып эгелээн.

180 метр суургалыг ретранслятор комплекизин Гимрин сынының бажында далай деңнелиниң 2330 метр бедикте тудуп турар. Ону ажыглалга киирген соонда телечалгыглар автономнуг республиканың дагларында чалым хаалларның күчүлүг бизеңнеринге кээп үзүп таравас апаар. Даг чүрттүгларның бажынарында ак-кек экраннар келир чылдан-на, Олимпий оюннарының эгелээринге чедир чырый бээр.

Автономнуг республиканың улуг кезиниде телевидение дамчыдылгазын чоруткан. Чаа тулут даглыг аймаг кат районнарга Тап телевидениеиин ийи программазын хүлээп алыр арганы бээр.

В. РАТЕНКОВ,
СЭТА-ның корр.
Махачкала.

ЕНИСЕЙДЕ ГИГАНТ

Красноярск край. Саян-Шушенск ГЭС-тиң тудугжулары бо чылын будун чартык миллион кубометр бетон салыр сорулгалыг. Үеріәзшкин-биле холбашкан бергелер турза-даа будурулгениң коллективи тудугнуң темпизин кошкаш кылбаан. Оларның кол сорулгазы — бо чылын станцияның ийиги, үшкү агрегаттарын ажыглалга киирери.

Будурулгениң, заводтуң, телевилел институттарының коллективтериниң болгаш гидроэнергетиктериниң аразында, станция тудуунуң үзүн кызырары-биле социалистиг чарыш калбарган.

ЧУРУКТА: ГЭС-тиң ийиги гидроагрегадының монтаж ажылының болуу: (солагай талаадан оң талаже)— Ленинградтың «Электросила» заводунуң кол конструкторунуң оралаачызы Ю. А. Дегусаров, мастерлер В. А. Плотянский, Я. С. Милейковский, «Спецгидроэнергомонтаж» трестиң Саян участогунуң прорабы С. Б. Фатеева, заводтуң инженер-технологу Н. И. Пестрикова, участок начальниги В. Б. Мэсис, заводтуң технологтуг бюрозунуң начальниги С. А. Прутковский.

Ю. БАРМИННИҢ фотозу.

СЭТА-ның фотохрониказы.

МАЛ ЧЕМИН ӨРТТЕН КАМГАЛААР

Кедээниң ажыл-ишчилери амгы үеде малга чем белеткелиниң ажылдарын кошкаш дивес күжениишкин-биле чорудуп турары билдингир. Оларга хоорайның будурулге, албан черлериниң болгаш организацияларның коллективтери база идепкейлиг дузалажып турар. Бо бүгү күжениглер келир кышка мал чеминиң курлавырларын четчири-биле белеткеп алырынче угланган болгай. Ынчангаш белеткеп кылган мал чеминиң курлавырларын янзы-бүрү чидириглерден, ылангыя өрт болуушкунарындан камгалаары чугула. Ынчалза-даа чамдык организацияларның камналгага ажыл-агыйжы эвес болур чоруудан эвээш эвес мал чеми өрттер үеинде хорап турар. Хей кезиниде-ле витаминниг сиген далганы болгаш сарааттаан, хайгаарал чокка каапкан сиген өрттен хорап турар.

Курганган сиген далганы бичии-ле от чаштанчызындан өрттени берип болур коңчуг кывыычал түүл болур, ынчангаш ону белеткеп-даа турда, шыгжап-даа каан үеинде оон чоогунга кандыгдаа от чоокшулаттас болгаш таакпылавас ужурлуг. Сиген далганың белеткээринің технологиязын шын сагывас чоруктан база эвээш эвес өрттер болуп турар.

Кескен сигенни машиналарга изиг газтарга курадыр. А сиген 230—240 градус изигде боду-ла өрттеп бээр дээрзин утпас херек. Ногаан сигенни үзүну 30 миллиметр кылдыр хээндектээш, агрегатче үзүк чок болгаш бир деңдески киирер ужурлуг. Курганчы барабан үреги берген таварылгада оок үнген чемни ангылап салгат, өртен сес шак дургузунда хайгаарап курганы апаар.

Белеткээш, шоодайлап каан сиген далганы өйүп өрттүр изиг өрттени бербеин дээш, ону ажык девискээрге азы складна ийи хүн дургузунда тургузар. Оон соонда бедик ийи метрден ашпас кылдыр чыый салган шиштар кырынга, аразы бир метрден чоок эвес чыдар кылдыр ийи-ийи шоодайлап салгаш, далганың кайы хире изээнин доктаамал хайгааралы чугула: баштайгы айда ону неделяда чаңгыстан эвээш эвес катап, а оон соңунда айда бир катап хынаар. Далганы чаңгыс чеге эндере чыын шыгжавайн ону ангы-ангы складтарга шыгжаары ажыктыг.

Сиген далганы будурер агрегаттар суун оттудар түүл-биле ажылдаар болганда, ону кударда оваарымчалыг болур херек. Одаар түүл кудар бак агрегат тургускан девискээрден дашкаар тургустуйган турар ужурлуг. Одаар түүл дамчыдыкчыны ийиден эвээш эвес эзриилиг болур: бирээзи агрегаттың бодунда, өскези бакта.

Сиген далганы болгаш сиген белеткеп турган база шыгжап каан үеларде өрт айылын болдурбазының дурумнерин сагывас чоруктар бо хүннерге чедир эвээш эвес хорамчаны чедиргеи. Чижээлээрге, 1979 чылдың июль 23-та Бии-Хем районунуң «Кызыл тараачын» совхозунга АВМ-0,65 маркалыг ийи агрегат болгаш белеткеп каан турган сиген далганы шупту өрттенген. Чоокта чаа ол-ла районнуң «Өөк» совхозунга 25 тонна хире сиген далганы өрттенген болгаш склад улуг үреліишкиннерге таварышкан. Ол ышкаш «Саян» совхозтуң склады өртенген, а сиген далганы будурер агрегаттары үреліилээн.

Бо бүгү өрт болуушкуннарының кол-ла чылдагааны сиген далганын будурер болгаш шыгжаар үеларде өрт айылын болдурбазының дурумнерин чамдык ажыл-агыйлар сагывайн, тоомча чок көрүп турарында.

Шоодайлап каан сиген далганының температураазын өйүп өрттүр бедитпес болза, ол өрттенмес. А бир эвес температура 35—40 градуска чедир көдүрүп берген болза, ол шоодайда далганы дүрген-не чадып соодары чугула.

Белеткээш, сарааттаан алган сигеннин камгалалыынче совхозтарының удуртукчулары болгаш өске-даа харысалгалыг ажылдакчылар кичээнгейин удаатырар ужурлуг. Эрткен чылын эвээш эвес мал чеми өрттен хораан. Чижээдээрге, «Сүт-Хөл» совхозтуң төп коданынга сөөртүп эккелген турган сиген шупту өрттенген. Бо чылдың июльда «Кок-Тей» совхозтуң сиген кажаазынга 39 тонна сиген база-ла өрттенген. Ол өрт болуушкунунга буруулуг болган алды кижини суд РСФСР-ниң кеземче хоойлузунуң 99-ку чүүлү-биле шиидип, оларга материалдыг харысалганы онааган. А совхозтуң удуртукчулары сиген кажаазынга таныыл тургуспааны-биле буруулуг болуп турарлар.

Август 13-те кежээкинин 7 шакта «Тээли» совхозтуң Кызыл-Даг салбырының белеткээш, кажаадап алганы 164 тонна сиген хып үнген. Бо салбыр удуртукчулары белеткеп кылган мал чемниге хайгаарал тургузарын база-ла херекке албайн келгеи. Өрттүн чүге өскээнин кереглери-биле истелгеин бида ам чорудуп турар.

Сиген кажааларынга болгаш сарааттарга өрттү болдурбас дизе, оларга таныылдарын быжыглаан, бичин уругларын оларның чоогунга серенги шап ойнаарын, улуг кижилерниң талазынлан кайы-хамаан чок таалыкчарын, от өскүтпес херекселдер-биле дериттинмээн автомашиналарны болгаш тракторларны ажыглаарын чоп-шоореверин чугула. Сиген белеткелиниң болгаш шыгжамырының черлериниге болгулаан өрттер чүгле ажыл-агый удуртукчуларынын, харысалгалыг кижилериниң кичээнгей, харысалга чок чоруулан болуру билдингир болгай.

Н. ВОРОНЦОВ.

БАРААН БОЛУУШКУН

Очерк

— Дыка-ла үр үеним дургузунда механизаторлап, човаачылап келген-дир, силер. Бо аразында бергелер-даа, солун ужуралдар-даа турган боор ам?

— Бергелериниң, ужуралдарының кайызын ол дээр. Хей-ле болгулаан ийин.

— Чаңгыс таварылгадан чугаалап көрүүкерем.

— Сонуургаар болзунарза, хондур-даа хөөреп болур мен — деп, Маскыр Донгакович Доо чугаалап эгеледи. — Човаачы кижи черде чүге таварышпас, чүү өөрбес ийик. Ажылдың аайы мындыг. «Чору» дээрге, дүне, хүндүс, изиг, соок-даа дивес чоруур апаар. Чойнуп чугаалажыры ышкаш, бистиниде чаңгыс чода машина-ла болгай. Республиканың бүгү-ле түүкту машина-биле Саян артындан сөөртүп турар. Ынчангаш човаачыларының амыдыр харысалгалыг болгаш хүндүлүг. Берге, ынчалза-даа хүндүткелдиг, чонга аныктыг човаачы мергежилди шилип алганымга ам харын чоргаарланып чоруур мен.

— Мээн чугаалаар деп олурар таварылгам бурунгу чылдың кыжысында болган чүве —деп, кижим кезек бодавын олура, чугаазын уламчылады. —Ынчан чут шинчилиг, багай кыш болган. Бистиң бо Жданов аттыг совхоз малга четчир чем белеткеп ап шыдавайн барган. Оон ужурундан Саян артындан савак сөөртүр апарган мындыг. Тос-тостун чыкыылама соогу. Директор менээ чугаалай-дыр: «Дуржулгалыг, кажар кижи савак сөөртүр колонаны баштаар сен. Бо херек коңчуг харысалгалыг. Чаңгыс хонукдаа озалдаар болзунарза, хамык мал бергедээр — сиген төөр четкен. Билип тур сен бе? Черде озалдап болбас! Харын эрте келирин кымыдыңар. Ынчангаш сени човаачыларының удуртукчузунга томуйлап тур мен...»

Ол рейстің бүгү харысалгазын билип турдум. Кыштың чыкыылама соогунда доктаалын калган тайгыр орук-биле Саян ажын деп чүве мындыг амыр бе!

Үш хонганда тырын бооалдаан саваның сараатталдыр чүдүрген машиналарывыс-биле Саян сынын ашкаш, кудургайлап бадыптывыс. Саян кадыг-доңкун чаңын көргүзе берди: кышкы хүн кылыл көс болуп, сын артынче ажыт кирген соонда, харлыг, дүвүлүг шуурган-даа эгелээн. Орукта орта чүве көзүлбес, чүгле хар-дуву кадыртыланыр. Аргада ыяш-даштың «ыглажып» турары көргүнчүг. Коолаар, сыылаар. Күштүг шуурганда ынчан баар чүве болгай. Колонаның бажынга бир шыырак човаачыны киирип каап, бодум кукуруунга чоруп ор мен. Коңчуг-ла оваарымчалыг чорбас болза, ондактыг: чаш хар-биле шывай шаап турар дошталган орун кедергей тайгыр. Оон аңгыда хар-дуву чүү-даа көзүлдүрбес. Орукта бичин-ле ескээр тудар болза, тева ээгиин дег ингилеме кадыр кашпал, ыыаар, дуву чок тамыже, караш ынының болур. Ыыт чиде берген, ылым-чылым, оожум бадып ор бис. Коргар, бодавыр дээш, улуп турар шуурганны, оон каржылаңып, хар, эдезинин каракулакче шывай шаап турарын, бежен градус ажын турар соокту көңгүс уткан болдувус. Тайганын кадырын, эрткеш, Ус хемнин унунга, чер ортузунга кирип келгенивисте, колонна хевертен доктаап турупкан. Дүже халаашы, мурнунда машиналарда оолдарга маанап бардым.

— Халаан болган!—деп, човаачы Маадыр-оол девидейдир.

—Чүү болду?

— Машинамның мурнуку дугую чарлын чаштай берди. Халаан болган!

Аңаа таажыр артык дугуй бар боор бе! Шыпап-ла халаан! Хат-шуурганныг, соок-тун хайрын кээри ана ажыңнаар чүве. Кижи бичин-даа када аңаа турар арга чок.

Адаавыста, ырак эвесте, станция бар. Ооларды маадып каап, ыыаар-ла хан чоруттум. Дүн ортузу, хамык улус удаан. Човаачылар доктаар черге келген. Өштүг чүве дег, көңгүс човаачы кижи чок. Ол суурнуң ыда-мында чурттап турар човаачыларын айтырып алгаш, оларның бажыңнарын дилеп эгеледим. Ынчан тургаш, арай боорда бир човаачының бажынын тыва бердим. Хөөкүй чаагай сеткилдиг, сагыш чоангыр эш боон-тур.

— Тывадан келген. Саян артындан савак сөөрткен улус бис. Дугуй чарылган, дузалап көр, өөнүк—дядим.

— Ажырбас, дувуреевер. арга бар — деп, демгим мындыг.—Бодумнуң машинамның бир дугуюн ашырып берейн. Мен эртен тып аптар мен. Чурт кижиден ажырбас. Чорук чораан, черниң черинде машинаны үрелген улуска, силерге дузалаваска кайын боор.

Демгим ынча дээш, дораанна даштын бажыңының чанында турган машинаазынын дугуюн ушту берди. Ол эштин чаагай сеткилдинин, кээргээчелин магададым. «Бистиң совет кижилер черле мындыг. Кижи кижиге эш, өөнүк, тала» деп иштимде бодадым.

— Дугуйну дараазында кээрде эгидип бээр бис —дидим.

— Чаа, ол-даа ажырбас. Харын орук-суур эки чедип алыңар. Куш төлү каяа-даа ужар, кижи төлү каяа-даа чоруур болгай —деп кагды.

Оон өөрүмге кээримге, ярлер сооктан чаштаар чытаан, дижи шаккыгайнып, чылытарыбиле машиналарымның чанында маңнашкан турлар.

— Бүдүн дугуй тып эккелдим — дээримге, ярлер мырынай бузуревес.

— Үш дуванүн карагызында кана чыдар белен дугуй боор!—дижир.

Дугуюнуз салып алгаш, узун оруувус уламчылап чорупкан бис. Бачым даалганы шинчаар бир хонук эрте күүсеткен бис. Човаачы, кижиге черле кандыг таварылга болбас дээр!..

Маскыр Доо ам үжен чеди харлыг. Чурттап эрттирген чылдарының хей кезиниде машина-техника-биле «халбактанчып» келген. Бичин оол тургаш-ла, 1961 чылда Кызылдың кодээ профессионал-техниктиг училищезинге өөренип киргеш, ону 1962 чылда чедишкиниг доосказ, бодунуң төрээн совхозу «Чодураага» барып, кан аттын дынын туткаш, калбак-делгем ховуларны чардыра берген.

Доону даштындан көөрге, моге-шыыраа илден: делгем эгиннерлиг, тырың магаботтуг, узун сынныг. А чугаасоотка ыңдыг-ла туралыг эвес, состерин арай кыразанган чүве дег, допчу харыылаар. Бичин-даа мактаныр, көөргеттинер хөөн чок. Ынчаарга кады ажылдап турар эш-өөрүнүң, машина-техниканың дугайын чугаалажы бээрге, ана аскым сал дээр.

— Силериниң совхозта машина-техниканың ажыглалы, кадагалалы кандыгыл, Маскыр Донгакович?— деп оон айтырдым. Кижим хараадаан хевирлиг улуг тыңгаш, мынча диди:

— Машина-техниканың санын алыр болза, бай-ла совхоз бо. А ажылган турарын көөрге, каракка чаржымчыг. Мен пат-ла кайгаар, хараадаар кижи-дир мен. Чамдык кижилериниң ээ-харысалга чогундан машина-техника электен үреліп, оттаттынып, күрүйете улуг когарал таваржын турар. Мен мынла улусчу контроль болүүнүң кежигүү кижи болгаш, бо дугайында айтырыгны каш-даа удаа тургустум. Ынчаллажы ымга чедир-ле дээштиг хемчеглер алдынмаан. Биеги-ле ээ-харысалга чок чоруктар үргүлчүлеевишаан. Моон бир шиидин тывар херек. Совхозта улусчу контроль болүү база катап шыңгыы хыналданы кылыр деп шиитпирлээн. Оон түңнелинде чогуур хемчег алдынар дээрзинге идеген турар мен.

Оон машина-техниканы билирп-даа тулган. Кандыг-бир үреліишкин болганда, эш-өөрүнүң Маскыр Донгакович бола дузалашкан турар. Аргасуме алыр дээн човаачылар аңаа үргүлчү келир. Ол черле мыйаным дивес, машинаның үрелген черин тодаралып, оозун, моозун эдер, кылыр деп айтын боор.

Мастерскааже кирер эжик аңсында бир машина чанында кезек кижи чугаалашкан турлар:

— Моон моторунуң ажылдап турары шын эвес ышкаш-тыр.

— Маскыр Донгаковичиге көргүзер-ле, ол чаңгыс дыңнаан соонда, чазыг чок сеглээр-ле болгай.

— Ол кайда баарды?

— Чаа мастерскааже кирди.

— Доо ол тур! Маскыр Донгакович! Бээр, бээр!

Дыннангыр човаачы дораан-на өөрүнүң чанынга чедип келди.

— Бо машинаның моторунуң ажылдап турары шын эвес ышкаш-тыр. Чүүр каңчап баржык ирги? «Шинчип» берип көрүнерем.

Машинаның хөрээн ажыткаш, Маскыр Доо кезек дыңнаалап тургаш, чугаалады:

— Мотору аңаа, чүү-даа үрелбээн-дир. Чүгле кывыскылары шын таарыштымаан. Ынчангаш ажылдаары үзүктелчек. Ону таарыштырып алыр, сл-ла.

Кывыскыларны таарыштырган соонда, машинаның ажылдаары бир дески апарган. Оон четпес чүүлү эттиргеп. Ындыг таварылгалар кайы хей. Хей чыл стажтыг, улуг дурскулгалыг човаачы Маскыр Донгакович Доо эш-өөрүнге хүн бүрүле арга-сүмеди-биле дузалап, аныяктарны човаачы мергежилге дадыктырарынга улуг үлүг-хуузун киирип турар.

Маскыр Донгакович Доо — совхозта ажыл-ижи-биле үлегерлиг, амыдырал-чуртталгага телепиг, хүндүлүг кижилериниң бирээзи. Бодунуң назы-хары ыңдыг улгатваан-даа болза,* ол ак сеткилдиг, кызымак күш-ажылы-биле коллективтиг хүндүткелин чаалап алган. Техниканы эки билир, эдилээн эдинге камныг боорга, аңаа чаа келген чиик машинаны бүзүреп каан. Ол чүгле бодунуң онаашкан ажылынга эвес, харын хей-ниитиниң амыдыралынга идепкейлиг киржип турар. Маскыр Донгакович коммунист, кодээ Совет депутады, күүсом кежигүү, улусчу контролёр, механизаторлар чөвүлелиниң киржикчизи. Кежээлерде ону суурнуң клубунга, агитквартираларга бо-ла көрүп болур. Депутат бодунуң хүлээлгезин күүседири, чон-биле ажылдан чоруп турары ол. Кайы-даа хире ырак-узак орукка чораан, канчаар-даа моган-турупкан болза, ол бодунуң хей-ниити хүлээлгезин күүседирин соцгаарлатпас. Ол чонунга ынчаар бараан болуп турар.

— Хостуг үеларде чүү кылып турар силер?—деп оон айтырдым. Оон харылаарын-даа манавайн, кадайы Тумат Доржуевна мурнаңты:

— Шыдыраалаарынга коңчуг ыпак кижи боор. Район маргылдаазынга белин киришкеш, шаннадыг черни эзлеп турар-ла болгай.

Доо кадайының харызын бадыткап, хүлүмзүрүп кагды. Ол, шынап-ла, совхозта шыырак шыдыраачы болду. Оон ыцай хостуг үеинде чечен чогаал номнары номчуурунга хандыкшылдыг. Оон хүүдл библиотеказында янзы-бүрү солун номнар бар.

Доо биле Минчимааның чурттап орары үдегерлиг. Бажын-балгалының иштп арыгсыг. Херектиг эт-сеңги аяа-шинчилиг кылдыр таарыштыр салгылаан. Найыралдыг от-бүле ийи уругну кижизидип турар.

К. АРАКЧАА.

Совет, моол шериглерниң Халхин-Голга тиилелгезинден бэар 40 чыл болган

БУЗУЛБАС НАЙЫРАЛДЫҢ ДЕМДЭЭ

1939 чылдың чаймында совет-моол шериглер Халхин-Гол чоогунга япон эжелекчилерни чылча шапкан. Оон бэар 40 чыл эткен.

Совет Эвилелиниң болгаш аны-дуңма Моолдун ажылчы чоннары төөгүлүг ол тиилелгениң 40 чыл оюн бо хүннерде калбаа-биле демдеглеп эрттирип турар. Совет-моол быжыг найыралдын болгаш социалистиг интернационализмниң база бир чыруктылаачан илергейлээшкини болур ол тиилелгениң дугайында ук тулчуушкунга киржип турган даймчыларның сактыышкыны мооң адаанда парладывыс.

Япон самурайлар 1939 чылдың чайынында Моолдун Халхин-Гол чоогунда девискэринче шуугун киргеш, аная идепкейлиг хөделип эгелээн. Оларның бодалы, планы ханы турган. Совет-моол шериглерни күжүн манаа чаңдыктырып турган. Квантун армияның кол күжү-биле бүгү Совет Приморьени кончуг дүрген эжелеп алырын планнап турган.

Халдаашкынның баштайгы үеанде япон эжелекчилер совет-моол шериглерни кол муштери келгиже чедир аная турган кезектерни узуткаан. Халхин-Голдун барын талакы эрнин дүргаар быжыг камгаалалды тургузар сорулганы салып турган. Ынчалаажок оларның ол планы бүтүмейн баргаа. Май айда совет, моол даймчылар оларга улуг чидириги таварыштырган. Японнар июнь айда улуг шавар халдаашкынны белеткеп эгелээн. Оны чедишкиниг болдурары-биле 38 муң солдаттары болгаш офицерлери, 310 артиллерияны, 135 танкыны, 225 самолётту Халхин-Голга моонгнепкеннер. Оларын күжү кижи санын болгаш артиллерил талазы-биле совет, моол шериглерден 3 катап, аттыг шериглиг саны-биле 4,5 катап хөй апарган.

Июль айның баштайгы хүннеринде Баян-Цаган чоогунга болган тулчуушкунга ийи талаадан 400 танк, 300 ажыг артиллерия, чүс-чүс самолёт киришкен. Ол тулчуушкунга дайзын бүгү танкыларын, артиллериязының хөй кезиин, 45 самолётун болгаш 10 муң хире солдаты чидирген. Ол ындыг янзылыг Халгин-Гол чоогундан ырадыр октаттырган. Баян-Цаган тулчуушкунун Совет Эвилелиниң Маршалы Г. К. Жуков бедиг-биле үнелеп көрүп, «ол тулчуушкун дээрге Кызыл Армияның даймчыларының идепкейлиг камгалалының үлегер-чижээ болган. Оон соонда дайзын Халхин-Голдун барын талакы эрнинче чоокшулаарындан сестир апарган» деп бижээн.

Япон командылал чери ийи ай дургузунда үргүлчүдеп келген тулчуушкунларга чидиргин эгидери-биле чаа шавар халдаашкынга белеткеп эгелээн. Үш чадаг шериг дивизиязын, ийи танк, чеди аттыг шериг политарын моонгнээн. Порт-Артурдан хөй аар артиллериялы, кыдат фронтуундан дуржулгалыг ужулукчуларны манаа эккелген. 75 муң шериги, 500 артиллерияны, 182 танкыны, 350 самолётту 6 дүгаар армия кылдыр каттыштырган, оны генерал Огис Риппога командылаткан.

Совет-моол шериглерниң командылал чери тургустунуп-келген байдалды өөренип кергеш, удур халдаашкынның планын чогаткан. Оон кол утказы болза даймының Халгин-Гол биле кызыгаар арадында бүгү шериг доп-доораан бүзээлээш, долузу-биле узуткаары турган. Оны боттандырар дээш хөй талалыг белеткеп ажылдарын кылган. Совет-моол шериглер үр үедо камгаланырыга белеткеннип турар дугайында меге дыннадыгны даймының ажыглааны Маршал Г. К. Жуковтун полководчу мерген угаанын бадыткаан.

Август айның 20-де совет, моол шериглер хеп-хенертен күштүг атаканы эгелээн. Артиллерияның күштүг бооддаашкынының, авиацияның баш көдүрер чай чок бомбалаашкынының соонда бүгү шериглер бурунгаарлап киришкен. Мурнуу болгаш соңгу белуктерниң шимчеңгир кезектерни дайзынга чай бербейн бурунгаарлаан, август 24-те оны кызыгаар шугумун дүргаар бүзээлепкен. Номон-Хан-Бурд-Обо чаныга бистий шериглериис уткужуп келген. Японның күштүг дээн 6 дүгаар армиязын совет, моол даймчылар ындыг янзылыг бүзээлээш, чылча шапкан. Августун 28-те даймының соңгу күштери узуткаттынган, а август 31-де Моолдун бүгү девискээри даймыдан хостаттырган. Япон эжелекчилер маная 62 муң солдатын, 660 самолётун болгаш еске-даа хөй санныг техниказын чидирген.

Халхин-Голга дорт ай дургузунда үргүлчүдеп келген тулчуушкуннар, Совет Россияга удур 1918 чылда болган шериг интервенциязының соонда, капитализм болгаш социализм делегейлериниң арасында болган эң улуг сегиржин алышкын болган.

Совет болгаш моол армияларын даймчылары ол тулчуушкуннарга эрес-маадырлыг чоруун көргүскен болгаш моол улустун чаалап алышкынныларын база хамаарышпас чоруун камгалап алган.

МАРН ТК-ның милитаристи Японияның шериглерин Халхин-Голга чылча шапкаанындан бэар 40 чыл болган оюн демдеглээр дугайында хүлээп алган донтаалында «...Совет болгаш моол даймчыларын дөртен чыл мурнунда Халхин-Голга чедип алган улуг тиилелгези, эрес-дидим чоруу ийи улустун аразында бүзүлбас найыралдын база бир чайыннаачан илергейлээшкини болгаш» деп демдеглээн.

Ч. ПҮРЭВДОРЖ.
Генерал-лейтенант, МАР-ның камгалал министрниң бирги орлакчысы, МАР-ның Чеңсеткиг Күштериниң Кол штабының начальниги.

УТТУНДУРБАС

Япон эжелекчилерге удур ийи даймының киржикчизи мен. 1938 чылда Тамбовтун аттыг шериг училищезин дооскаш, чуртумга келгеш, аттыг шериг дивизиязы командылап турган мен.

Оон бэар дөртен чыл эткен, ындыг болажок совет, моол даймчыларның эткен оруу, даймына удур демисежиш чоруп турганы менээ уттундрубас «ыылдыр артып калган. 1939 чылдың июль айын онза утпас мен. Япон шериглер Халхин-Голду элээн каш кезек чөрдеп кешкеш, бистин шериглериисти бүзээлээра-биле ковчуг дүргеп мурнуу талаже бурунгаарлап эгелээн.

Совет шериглериниң командылак-ызы Г. К. Жуков ол нарын болгаш берге үеде даймының удур атаналаар деп дилим шиитпирин хүлээп алган. Шериглиг кол күштери келбэйде-ле П. М. Яковлевке командылаткан II дүгаар танк бригадазының күжү-биле Баян-Цаган деп черге даймының атаналап эгелээн. Моң дивизиямга даймының хажыызындан атаналап киреп дээн дужаалды берген үе. Ол даалганы эрестиг күүсеттиис. Даймының Халхин-Голду кежир ойлаашкан бис. Хемиин чөөн талазы ыылыг янзылыг бистиң холбуусса киргеп.

Оон дараазында хүнде бисне Эмелт, Талын, Элст-Мачан районнардан даймының үндүр октаащ, күрүне кызыгаарынче үнер деп чаа даалганы берди. Даалганы II-ги танк бригадазының артиллерия батальону-биле кады күүседирин биске даасканчүве. Элезиниг бүүрелчиннерден даймының үндүр сыкырары ковчуг-ла берге болган. Баш удур камгаланын алган даймын аттыг шериги бичин-даа чоднышулатпайн, удур боолаащ турүптар үүе болган. Маная совет артиллеристер кол рольду ойнады. Часпас адыгжылар даймынны хөме боолаптарга-ла, бурунгаарлап каап чоруп орган бис. Командылал черинин ол даалганын күүседнирге эштер Цэвэгмид, Жамьян, Сандуйжан, Дугаржав оларның командылаан кезектери онза маадырлыг тулушкан.

Июль айны соолаүредир бистин дивизиябысты Г. К. Жуковка командылаткан бирги армия болүүнге каттыштырышкан. Хостуг Моолче халдап киргеп япон милитаристини бүзээлээш, чылча шавар дугайында планны алдарлыг полководчу Г. К. Жуковтун удуртулгазы-биле ажылдап кылганын утпас мен, чүте дээрге ол планны чогаадырынга, боттандырарынга бодум киришкен-не болгай мен.

Кижиге уттундурбас боор чыдып калган ол хүннерде Г. К. Жуков бистиң дивизиябыска үргүлчү кэеп, үнелиг чагыгларны берип турду. Черле ынчаш совет даймчыларның дидим болгаш угаангыр чоруун ынчан магадап көрүп чордум. Ылаңгыя совет танкистер машинаазы орттендир аттырза-даа, соолгу огунга чедир тулчуп, даймына дүжүп бербейн, машинаазының иштинге өлүп турганын мынчага чедир утпас мен. Төрөөн чуртунга, пролетарлыг интернационализмге бердинген кижилер, баштайгы совет күрүнениң хамаатылары ол хире эрес-маадырлыг тулчуп турган. Чижээлээрге, улуг лейтенант Черемышёв, комсомолчу Сатропов, адыгжы Варягин оларның үреликтаннызының иштинге маадырлыы-биле өлгенин караамбиле көрдүм. Оларның тулчуп турган черинге даймын дыка хөй техниказын чидирген чораан.

1945 чылда совет шериглербиле кады милитаристи Японияны чылча таварынга база киришкен мен.

Совет болгаш моол улустарның ооллары чаңгыс онгуга чыдып, дайнам хлебти үлежип чип чораан, ол улуг тиилелгейн чедип алган. Оны кижи дириг чораан хөйүн уттур.

Д. НЯНТАЙСУРЭН,
МАР-ның Маадыры.

Хөй уругларлыг иелерни «Иениң алдары» орден болгаш «Иениң медалы» медаль-биле шаңнаар дугайында

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

(Эгезин № 192, 194 «Шында»).

ЭРЗИН РАЙОНДАН

Тоо уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң I чергези-биле

Нина Николаевна Бар-хоо—«Нарын» совхозтун ажылчыны.

Сее уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденнин II чергези-биле

Суваан Лопсановна Ломбу—«Чаа өрүк» совхозтун ажылчыны.

Үзүме Кыргысовна Сенгин—«Нарын» совхозтун ажылчыны.

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Анна Маадыр-ооловна Ёнзак—Ленин аттыг совхозтун ажылчыны.

Дира Даваевна Кулдун—«Мөрен» совхозтун ажылчыны.

Лиика Музановна Санчий—Ленин аттыг совхозтун ажылчыны.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Анчимаа Чылбан-ооловна Баадыр — «Мөрен» совхозтун ажылчыны.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Клара Дамдиновна Белчээ—Ленин аттыг совхозтун ажылчыны.

Светлана Эренчиновна Биче-оол—районнун социал хамдырылга килдизинин бухгалтери.

Хөрелмаа Лопсановна Даваа—«Нарын» совхозтун ажылчыны.

Донсул Аная-ана Кыргыс—«Нарын» совхозтун ажылчыны.

Ранса Назыновна Чооду—Эрзинде уруглар садының кижизиткичизи.

КЫЗЫЛ ХООРАЙДАН

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Галина Ивановна Шакирова—«Восток» кинотеатрының ажылчыны.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Алевтина Васильевна Бизюк — Бот-өөредилгелиг школаның ажылчыны.

Тыва АССР-нин Дээди Совединин Президиумунун Даргазы М. МЕНДУМЕ.

Тыва АССР-нин Дээди Совединин Президиумунун Секретары С. КРАСНЫЙ.

Кызыл хоорай.

1979 чылдың июль 26.

БӨМБҮРЗЕКТИН СУДАЛЫ

СЭТА-ның корреспондентилери дыңнадып тур

ИЗИГ ЧҮҮЛДҮГЗҮНҮГ

УЛАН-БАТОР. (СЭТА). СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежневтиң социалистиг дем каттыштырылга чурттарының партияларының болгаш күрүнелериниң удуртукчуларыбиле Крымга ужуражыышкыннарын моол улус социалистиг чурттарның чаңгыс эвин болгаш сырый каттыжыышкының быжыглаарынга, оларның аразында интернационалчы найыралды болгаш бүгү талалыг сырый кады ажылдажылганы быжыглаарынга Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының болгаш Совет күрүнениң аажок улуг салыышкыны ылдыр көрүп турар деп, МАРН ТК-ның органы «Унэн» солун бижээн.

Ол ужуражыышкыннарның болгаш беседаларның түңнелдеринге моол улус чаңгыс эп-сеткилдиг байыр чедирип, оны социалистиг дем каттыштырылга чурттарының аайлашкак даштыны политиказын улам боттандырарынга чугула үе-чада кылдыр көрүп турар деп, ол солун онзалап демдеглээн.

Моол улустун улуг өңнүү эш Л. И. Брежневтиң МАРН ТК-ның Бирги секретары, МАР-ның Улустун Улуг хуралының Президиумунун Даргазы эш Ю. Цеденбал-биле чоокта чаа беседазының түңнелдери кады ажылдажылганы ханыладырынче болгаш МАР-ның бүдүрүкчү күштерин чайгылыш чок хөгжүдеринче бистиң партияларывыстың болгаш чурттарывыстың удуртукчуларының чаагай сагыш салып турарының дугайын херечилеп турар деп, «Унэн» демдеглээн.

Социалистиг чурттар удуртукчуларының Крымга ужуражыышкыннары социалистиг болгаш коммунистиг туругзуушкуннуң тайбыңны быжыглаар дээш демисел-биле чарылбас холбаалыын көргүскен. Ол ужуражыышкыннар социалистиг чурттар тайбың, демократия, социализм дээш демиселдиң мурнуу одуруунда чоруп турарын, олар делегей амыдыралынга шиитпирлиг рольду ойнап турарын база дагын бадыткаан деп, ук солун айыткан.

• • •

ВАРШАВА. (СЭТА). СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежневтиң болгаш ПКАП ТК-ның Бирги секретары Э. Герекиң Крымга найыралчы ужуражыышкының түңнелдерин ПКАП ТК-ның Политбюрозу көргеш, чүүлдүгзүнген.

Бүгү талалыг польша-совет кады ажылдажылганы ханыладырының база ийи чурттуң улустарының аразында найыралды быжыглаарының оруунга бо ужуражыышкын чугула үе-чада болу боргенин Политбюро сеткил ханыышкын-биле демдеглээн.

Социалистиг дем каттыштырылга чурттарының чаңгыс эвин болгаш сырый каттыжыышкының быжыглаарыиче ийи партияның база күрүнениң чүткүлдүүн Крымга беседа бадыткаан деп, ПКАП ТК-ның Политбюрозу айыткан.

ДЕЛЕГЕЙНИ МАГАДАТКАН

Делегей парлалгазы, эртемденнер, космос делгемин шинчилээриниң специалистери совет космос эртеминиң болгаш техниказының чаа найгамчыктыг чедишкининге—ССРЭ-ниң ужудукчу космонавтылары В. Ляховтун болгаш В. Рюминниң маадырлыг чоруунга эң бедик үнелээшкинни берип турар. Космоска 175 хонук төгүде эң үргүлчүлүг ужудуушкун, Чер чоогунуң орбитазынга экипажтың маадырлыг ажыл-ижи — хөй санныг тайылбырларының, радио болгаш телевидение дамчыдылгаларының темазы апарган.

БЕРЛИН. Герман Демократтыг Республиканың «Нойес дойчланд» солуну В. Ляховтун болгаш В. Рюминниң ужудуушкунун космонавтиканың төөгүзүнде эң калбак, эң уткалыг болгаш чедишкиниг шеңелде кылдыр тодаргайлаан. Ийи совет космонавтының орбитага кылып эрттирген маадырлыг бүгү чедишкиннерин санап чедери безин берге-дир деп, ол солун бижээн.

ВАРШАВА. Үр ужудуушкун, «Салют-6» — «Союз» дээр эртем-шинчиледдер комплекизинге күүсеттинген аажок хөй санныг эртем-техниктиг болгаш медико-биологтуг шинчиледдер база шеңелдеер совет экономиканы, эртемниң болгаш техниканың чырыктыланчак чедишкини, алыс сорулгазы — космосту кижиниң чаагай чоруу дээш тайбың сорулгаларга ажыглаары болур совет космонавтиканың мурнакчы туруштарының база бир бадыткалы-дыр деп, Польша Улус Республиканың «Трибуна люду» солуну айыткан.

НЬЮ-ЙОРК. Кайгамчыктыг чедишкини-биле холбаштыр Владимир Ляховка болгаш Валерий Рюминге база дагын сагыш-сеткилдиң ханызындан байыр чедирери күзенчиг-дир деп, америк космонавт, космоска «Союз—Аполлон» дээр совет-америк кады шеңелдениң киржикчизи Дональд Слейтон СЭТА-ның корреспондентизинге медеглээн. Совет космонавтылар кажан-даа турып көрбээн үр үелиг ужудуушкуну кылган. Космос делгемин шинчилээринге болгаш ажыглаарынга чаа аргалар ажыттынган, 175 хонук ужудуушкун Чер чоогунун орбитазынга космостун чурттакчылыг доктаамал лабораторияларын тургузуп болурунун бадыткалы-дыр. Маадырлыг совет космос экипажынга эки ёзу-биле алдаргаар-дыр мен деп, Д. Слейтон чугаалаан.

Космос делгеминге барык чартык чыл чоруп келген совет космонавтылар ужудуушкунунуң бүгү дургузунда кайгамчык ажылгыр болганы болгаш шинчиледдериниң нарын комплекизин күүсеткени бистиң сагыш-сеткилиисти хайныктыр өөрү—деп, АКШ-тың авиаонавтика болгаш космос делгемин шинчилээр талазы-биле Национал эргелелиниң удуртукчуларының бирээзи Билл О'Доннелл медеглээн. Баштайгы медицина шинчиледдериниң дугайында дыннадыгларны барымдаалап алырга, ындыг нарын болгаш үр ужудуушкуннуң соонда В. Ляхов биле В. Рюминниң кадыкшыл байдалы эки болуп турар-дыр. Ол болза, космоска оларның белеткелиниң программазы шын шилиттингенин херечилеп турар-дыр деп, ол онзалап демдеглээн.

БҮГҮ КҮШТҮ РЕВОЛЮЦИЯНЫ КАМГАЛААРЫНЧЕ

МАНАГУА. (СЭТА). Сомосаның диктаторжу ёзу-чурумун дүжүр октаанының соонда эрткен баштайгы үжен хонук дургузунда никарагуа улус болдунун бүгү күжүн революцияны камгалаарынга болгаш чурттун национал чаарты тургузуушкунунга бэар деп быжыг шиитпирлиин көргүскенин «Баррикада» солун редакция чүүлүнге бижээн. Бо солун Национал хосталганын Сандино фронтуунун түскай органы-дыр. Латин Америкага эн-не ханыыг өлүрүкчү ёзу-чурумнарның бирээзи—Сомосаның диктаторжу эрге-тыргазын дужургениниң соонда, шынап-ла мындыг кыска хуусаада чуртка экономиканы катап тургузар болгаш революстуг чаа эрге-чагырганы быжыглаар сорулгабиле чугула хемчеглерни боттандырган.

Никарагуаның бүгү хоорайларында болгаш чурттакчылыг черлеринде Сандино камгалалының революстуг комитеттерин тургускан болгаш олар ажылдап турар. Сандиноның улусчу армиязын чедишкиниг тургузуп турар, ол ам безин чадаг шериглиг, артиллериялыг, шериг полициялыг батальоннарлыг. Сандиноның шериг-агаар күштерлиг.

Сомосачылардан хураагаан черлерни Никарагуаның Национал чаартылгазының Демократтыг түр чазааның чорудун турары чер реформазынга күүштүр тараачыннарга дамчыдын бээрин хөй-хөй районнарда чедишкиниг боттандырып турар. Никарагуаның чаваа чуртта хуу банкыларын национализастаан болгаш даштыкы садыг операцияларын, ол ышкаш даштыкы капитал салыышкынларны бодунун контролюнда тургускан.

Үлегтүр бүдүрүлгелерни катап тургузарынга, бүдүрүшкүнү таарыштырарынга никарагуа ажылчы чоннар иденкейлиг киржип турар.

Никарагуаның чазааның удуртулга чөвүлелиниң кежигүү Даниэль Ортега «Сандино радиозунун» корреспондентизинин айтыыларынга харылаан тура, ССРЭ-биле харылзааларны чогумчудар деп, никарагуа чазактың чүткүлүнүң дугайын медеглээн. «Совет—никарагуа харылзаалар чогумчуй бээр, быжыглар болгаш бистиң революциябыска улам улуг деткимче болур дээрзинге идегээр бис—деп, ол чугаалаан.

ЁЗУЛУГ НАЦИОНАЛ ПОЛИТИКА ДЭЭШ

ОТТАВА. (СЭТА). Канаданың Коммунистиг партиязының Төп Күүсекчи комитеди медеглел үилүргеш, энергетика талазынга чазактын политиказын шынгыы шүүмчүлээн. Ам Канаданың таваржы бергени энергетика кризизи чуртта байлакшыл бойдус курлавырларының чедишпезинин түннели эвес-тир деп, ол документиде чугаалаан. Оон чылдаганнары ол курлавырларны канчаар ажыглап турарында. Тыптып келген бергелерни шиитпирлээр төлээде, америк транснационал нефть монополияларының холундан чурттун энергетика курлавырларын ушта тыртып алыры эргежок чугула. Ынчалдыр кылырының орнунга консерваторларның чазаа нефть болгаш газ өртектерин улгаттырарының оруунга туруп алган. Канада күрүнениң «Петро-Канада» дээр нефть компаниязын консерваторлар хуу кижилериниң холунга дамчыдып бээрин бодап турар.

Ол чорук энергетика кризизин чидиглендиргени дээш кол харыысалганы чүүктээр аппар нефть монополияларынга харын ажыктыг. Нефть өртээн аартадыры инфляцияның күштелиринге болгаш ажыл чоктарының санының өзеринге чедирер.

Энергетиканың талазынга канада улустун эрге-ажыктарынга таарыштыр бойдус курлавырларын национализастаарынга, энергетиканың бүгү хевирлерин хөгжүдеринге үндезилеттинген ёзулуг национал политиканы ажылдап кылырын Канаданың Компартиязы негээн.

Шериг бюджедин дыка кызырарын болгаш оортан хосталган акша-хөрөнгини энергетиканы хөгжүдеринге ажыглаарын Канаданың коммунистери саналаан. Чүгле шак ындыг арга-биле чоннун эргеажыктарын хандырып болгаш чурттун экономиказын быжыглап болур деп, медеглелде чугаалаан.

АЖЫЛЧЫ ЧОННАРНЫҢ МАССАЛЫГ МИТИНГИЗИ

ТОКИО. (СЭТА). Япон ажылчы чоннарның профзвилелдериниң болгаш хөй-ниитиниң демократтыг организацияларының төлөөлекчилериниң Токиога болган массалыг митингизи «Депшилгелиг күштерниң чаңгыс эри дээш!» деп лозун-биле эрткен. Японияның Коммунистиг партиязының инициативазын ёзугаар оны парламент сонгулдаларының бүдүүзүнде организастаан.

Чыылганнарга байыр чедирбишаан, Японияның Компартиязының ТК-зының Президиумунун даргазы Кэндзи Миямото парламент сонгулдаларынга чедишкиниг киржирде база 80 чылдарда социал-экономиктиг болгаш политиктиг калбак реформаларны чорударда демократтыг күштерниң дем каткан хөделиишкиннери чугула деп айыткан. Улуг капиталга ажыктыг кылдыр ажылчы чоннарның амыдыралчы эргеажыктарынче халдаашкының күштелдирип, милитаризацияның болгаш АКШ-биле шериг-политиктиг эвиледи быжыглаарының оруу-биле бар чоруур чагырыкчы либерал-демократтыг партияның политиказын ол чонга удур угланыышкын кылдыр тодаргайлаан. Реакцияның идепкейжип, антикоммунистиг пропаганданың болгаш барын үзелдиг реформисчи лагерьнин чарыллырыкчы хөделиишкиннериниң күштелиишкининиң байдалдарында дешилгелиг партияларның болгаш демократтыг күштерниң чаңгыс аай фронтуузун тургузары консерваторларга удурланыштыр туржурунга болгаш чоннун чаалап алышкынларын камгалаарынга эргежок чугула негелде-дир деп, К. Миямото онзалап демдеглээн.

Чер-черниң бот-чагырга органнарынга чоокта чаа болган сонгулдаларга япон коммунистерниң чедишкиниерин бедиг-биле үнелеп, ол ышкаш Компартиязының кежигүүнериниң санын көвүдедир дээш эрттирген айның чедишкиниг (ынчан партияның хүрээлеңинге 45 муң кижи кирген) болганын К. Миямото демдеглээш, Японияның Компартиязы чурттун чонунуң калбак кезектериниң эргеажыктарын камгалаар дээш, демократияның болгаш тайбының хөрээ дээш демиселди моон сонгаар-даа чайгылыш чок чорудар деп медеглээн.

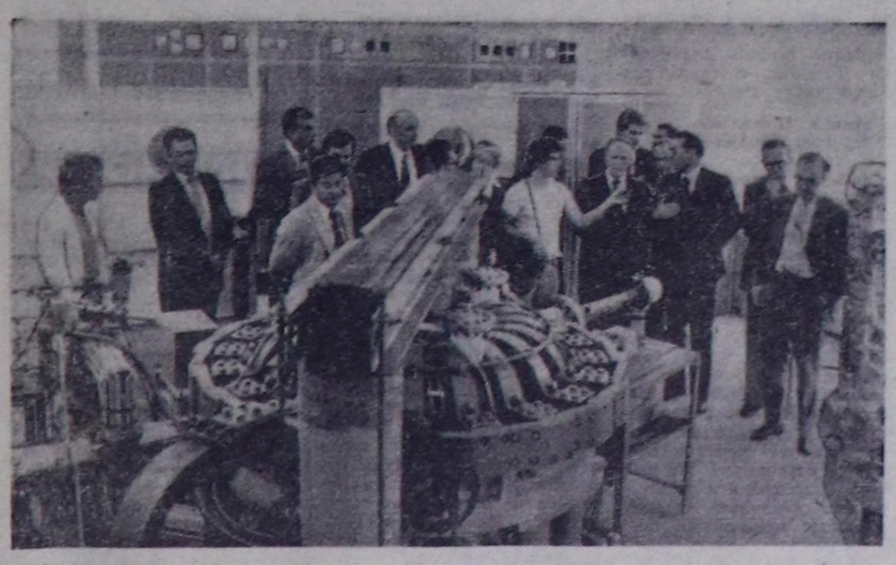

В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 110 чыл болган оюн демдеглээринге бүгү депшилгелиг кижи төрелгетен белеткенип турар. Ол улуг болуушкуннуң бүдүүзүнде хөй-хөй кижилер Ильичиниң төрээн чурту—Ульяновскиге баарын күзеп турар. Ол хоорайже туристер делегейниң барык-ла чөөрби чурттарындан кээп турар. Олар тураскаалдыг ленинчи черлерни көрүп, бөгүнгү Ульяновскини, оон шөлдерин, кудумчуларын, Культура ордуларын сонуургап турар.

ЧУРУКТА: Волгалап база Доннап эжиндириишкин кылган, ГФР-ден келген туристерни «Максим Горький» теплоход Ульяновскиде эккелген.

Ю. БЕЛОЗЕРОВТУҢ фотозу. (СЭТА-ның фотохрониказы).

Чаа өөредилге чылынга уткуштур

СОСНОВКАЖЕ ЧАГААЛАР ҮЗҮЛБЕСТЭЭН...

Эрткен чылдың сентябрьда Кызылдың пединститудунуң башкызы (мурнунда Кызылдың № 7 школазының директору турган) Л. С. Новикова баштаан кезек доозукчу-студентилер көдээ школаларга башкылар үге чедишпейн турарының дугайында дискуссиялыг чугаа кылганнар. Олар — найысылалдың № 7 школазының доозукчулары — аныяк специалистерни көдээге ажылдаарынче кыйгырар деп шиитпирлээннер. Ынчангаш Тыва чурттуг студент, Куйбышевтиң пединститудунга өөренип турган, Вера Яковлева Кызылда өөрү-биле чагаалажып турган, Сосновкага педбригаданы тургузарын чогуур төп албан черлериниң чөпшээрелин алганнар.

Оң соонда В. Яковлева «Комсомольская правда» солунче «Биске кээп ажылдаңар» деп үүлүн бижип чорутган. Ол үүлге үндезилээш, ВЛКСМ Тыва өбкомунуң бюрозу тускай шиитпир үндүргеш, педагогика бригадазын тургузарын үүлдүг деп көргөн.

Комсомолчу башкыларның эгелээшкини үүгле Сосновка школазынга эвес, а бүгү республиканың көдээ школаларынга улуг ужур-дузалыг бооп турар. Чогум-на оң ужурундан Сосновкаже чурттуң бүгү булуңнарындан чагаалар үзүк-соксаал чок кээп турар.

Бөгүнгү сокунга сосновкажыларның ап турар хөй чагааларының чамдыктарын номчукчуларга сонуургадыр-дыр бис.

Туркмен ССР-нин Ашхабад областын Безменин хоорайындан Г. Максакованың бижээни болза: «Хүндүлүг эштер, «Комсомольская правда» солунда үүлүнер номчаш, көдээ школага дузалаар дугайында шиитпирлеп алганыларны үүлдүгүнүп тур мен. Ынчалза-даа мээң тускай эртемим англи дыл башкызы болганынга хараадау тур мен. Херек болзумза, телеграммадан чорудуптунар, ыяап-ла чеде бээр мен».

Чагаалардың чамдык авторлары боттары чалгайжыды туттунган квартиралардыг, бүгү таарымчалыг үүлдерлиг болзаада, Сосновкага кээп ажылдаарын кызааның илередип турарлар. Чижээ, Донецк областың Славянск-2 хоорайындан музыкант-дирижер В. И. Тодорованың бижээнин көрээлинер: «Мен чоокта чаа кооператив квартиразын алгаш, бодумнуң чуртталга байдалымны экижитсимзе-даа ырак-үзак Тыванын Сосновкаже хаптарынга белен мен. Амдыызында ада-ием-биле оглум суглар кады чурттап турар бис. Аныяк салгалдан үнген-даа болзумза (мен ам 39 харлыг мен), ыры башкызы болуру-биле күзелдиг чеде бээр мен. Силерге баргаш музыка бөлүмүн үүге организастап болбас деп, садык уругларынга-даа музыка өөредип болур мен. Бо талазы-биле дуржулгам бар, Культура бажынынга-даа ажылдан чордум. Эргим өөнүктер, боттарынарның саналдарынарны менче бижиирин дыка-ла дилеп тур мен, кеззеде силернин-биле В. Тодорова».

«Комсомолкадан» «Эки турачыларны чаналап тур бис» деп үүлдү номчудум. Мен Пермьнин университединде география башкызы болур дээш бот-өөредилге-биле өөренип турар мен. Келир чылдың июль айда диплом алтар ужурлуг мен.

Силернин школаларга барып ажылдаксаар-дыр мен... Ынчалза-даа бир-ле бичии чылдагаан бар: бичии уруум чаа-ла үш айлап турар. Ону таарыштыр тургузуп алтар чер ында бар ирги бе? Өөредилге чылы эгелээринге чедир четтигери-биле дүрген бижии көрүнер. Л. А. Захарченко, Волгоград область, Котовский районда Уксаажылга ажыл-агыйы».

Болунуп шилип алган профессиазынга бердинген, кандыг-даа ырак-үзак черлерге баарындан кортпас энтузиастар амгы үениң аныяктарында хөй бооп турарын чагаалардың чамдыктары бадыткап турар.

Сосновка школазынга барып ажылдаарын күзээн комсомолчу башкыларны дыка хөй чагааларның авторлары «педагогика бригадазы», «школачы коммуна» деп-даа адап алганнар. «Экии, комсомолчу-аныяктарның педагогика бригадазы! Силерге башкы Т. А. Богатырева бижип олур. «Комсомолкада» үүлүнерни номчаш, Вера, Сенээ дораан-на бижиир деп шиитпирледим. Ажылым стажы 9 чыл, башкылаар эртемим немец дыл үүге. Билиим ортумак тускай дээр, ынчалза-даа дээди эртемниг кижи херек бооп чадавас. Тааржыр болзумза, бижиитиңер. Хүндүткелбиле Т. А. Богатырева. Каз. ССР, Павлодар область, Крупское суур». «Мен бодум алызындан көдээге чурттап чораан болгаш, меңээ аныяк ажылдаары көргүнчүг эвес. Бодум бо чылын Уралдың пединститудунуң география-биология факультедин доостум. Силеркин күзелиңер сагыжымга дыка-ла таарымчалыг болду. Мен Силерге бижиирде озалдай берген бооп чадавас мен. Тергиин-не-дир, көдээге ажылдаар деп үүве! Чеде бээр мен бе, дүрген дыңналыңар, өөнүктер». Бо болза, Урал областын Теректинский райондан Татьяна Колбасованың чагаазы-дыр. Ол чагаазының түңнелинде «бистерни ажылдаар черлерге хуваагылапкан болгай, ону канчаар чоор?» деп, айтырыг салып турар. Моон алгаш көөрге, аныяк специалистер боттарынга таарымчалыг, чылып-чымчак аал-чурттун безин херекке албайн, кайда-ла берге-дир, ыяаар чоруурун сеткилиниң ханызындан күзеп турары илдең-дир.

Сосновка суурже үүгле башкылар эвес, өске-даа профессияның кижилери үзүк-соксаал чокка чагаалап турар апарган. Авторлар ол ышкаш Таңды районозунче безин бижип турар. Ол бүгү чагааларның авторлары ниитинин херээ дээш, келир үениң коммунизм тургузукчуларын кижизидер дээш кайы хире улуг күзел-соруктуун, ылап-ла ак сеткилдиг, буянныг чоруун көргүзүп турарлар. «...Экии, хүндүлүг (Валентина-ла боор сен) бижикчи! Солундан Силернин үүлүнерни номчаш бижип тур мен. Силерниң көдээге ажылдап үнгениңер дыка-ла шын болган-дыр, эр хей болдуңар! Көдээге бирги ажыл-херек—хууда улегер-чижек болур. Аныяктар шак оон өттүнүп, чаагай ажыы-чанчылдарга өөренир апаар. Мээң үгбам база-ла башкы, 20 ажыг чыл ажылдап келген, бодунуң шилип алган профессиязынга шуут бөрдинген кижи. Мен база-ла башкы болуксаан мен, ынчалза-даа амыдырал аайы-биле электрик апарган мен. Географияга хандыкпылыдыг мен. Силерге чедишкиннерни күзедим. Володя». Казах ССР-нин Талгар хоорайындан бижээн ол Володя дээр оол Тывага кээп ажылдаарын күзевезе-даа, каш-ла санныг энтузиастарның ажыл-херээнин чедишкиниг болурун күзеп турар.

Комсомолчу башкыларга Совет Армиянын хүрээлеринде албан эрттирип турар аныяктар база бижип турарлар. Мындыг бир чагаа Мурманск областан келген: «Вера, аныяк педагоггар көдээге чурттап, ажылдаар хөөн чоктар деп бижээн-дир силер. Бисте база-ла ындыг — ийи чыл ажылдап клаш, чоруй баарлар. Чамдыктары — «душтук чок-тур» дигилеп, чылдагаанаар болгулаар. Хамык ужур театрлар, ресторанда эвес-ле болгай. Кол үүл —кижилерге ажыктыг үүлдерни кылыры. Бистиң кызыгаар заставазы дыка ырак черде турар. Ынчалза-даа мында аныяктар башкылаары-биле кээп, кызыгааржыларның уруг-дарының кижизидип турарлар. Өзулуг кижилер ол-дур! Мен 19 харлыг мен. Амгы үеде Заполярьеде Төрээн чурттун кызыгаарын камгалажып тур мен. Шеригден халашкаш, силернин улегериңер өзугаар ыяап-ла педке киргеш, көдээге барып ажылдаарын шиитпирлеп алдым. Валерий Вершинин».

Сосновкага кээп турар чагааларның авторлары үүгле аңаа кээп ажылдаарын күзээн эвес, харын боттарының чаагай чагыгларын база аныяктарга берип, оларның күзел-соруун деткип турарлар. Чижээ, Одесса хоорайдан бир пенсионер чагаа бижээн, бүгү пазынында чыын келгени үш мүн ажыг томнуг библиотеказы-биле кады чедип келиринге белеңнин дыңнаткан. Ол автор Сосновкага кээр күзелин дыңнатпышаан, чурттаар оран-сава дугайын безин айтырбаан. Ону ол аңаа-ла ийиги чергенин айтырыы кылдыр көрүп турар.

Таңды районнуң Сосновка суурнун ортумак школазынга кээп, «педкоммунага» ажылдаары-биле УССР-ниң Ворошиловград областан А. К. Васильев кел чыдар. Ол школаларга беш чыл иштинде музыка башкылап келген. Баян талазы-биле тускай эртемниг. Ол ышкаш элээн каш аныяк педагоггарны Тывага кээп ажылдаарынче чалаан. Олар четкилеп кээрдер.

Энтузиастарда үүгле аныяктар эвес, улгады берген назылыглар база бар. Чижээ, Николай Ильич Ажишев Серпухов хоорайдан бижээн чагаазын дүрген четсин дээш Москвадан чагыглыг почта-биле чоруткан. Оон бижээни: «В. Яковлеванын «Комсомольская правда» солунда үүлүн номчаш, элээн каш хонук боданып келдим. Шиитпир чаңгыс: чөпшээрээр болзунарза, чоруптарынга шуут белен мен... Мен комсомолчу болурда... 30 чылдарныг комсомолчузу кижи мен. Силер менден ойталавас боор деп бодаар-дыр мен, үүге дээрге силернин-биле кады Лидия Сергеевна Новикова база чоруп турар ышкажыл. Бодум дугайымда дөмүзу-биле: немец болгаш англи дылдар башкызы, дээди эртемниг, 1941 чылдың ноябрьдан эгелеп СЭКП кежигүнү, Ада-чурттуң Улуг дайынының киржиикчизи, төөгү, география, физика-даа башкылап турдум, ортумак эртемим база бар, фотокино бөлүмнерни удуртуп болур мен. Делегей байдалының дугайында лекциялар номчуп турар мен». Николай Ильич чуртундан үнүпкен, орукта кел чоруур.

Аныяк башкыларның кыйгырыын өзугаар Ригадан Геннадий Будяшкин база кел чыдар. Ол Калининград университединиң география факультедин дооскан, Приморьеге башкылап турган, шериг албаны эрттиргеш, оон БАМ-ның Бурят участогунга ажылдап турган. Ол, «силернин-биле кады ажылдаары аас-кежии болбушаан, улуг идегел, хүндүлүг херек-тир» деп бижээн.

Бистин чурттун барык булун бүрүзүндеп чагаалаар Сосновкага үзүк-соксаал чокка кээп турар. Таңды районозу ол бүгүнү сайгарып көрүп, үүгле ол эвес, өскедаа школаларга башкы кадрларны четчеленнин шиитпирлеп болур-дур. Комсомолчуларның кыйгырыы — өзулуг-ла хүннүн чугула айтырыы бооп турар.

Көдээ школаның адрезинге кээп турар мындыг чагаалар совет кижилериниң патриотчу, интернационалчы сагыш-сеткилин бүрүнү-биле илередип турарының көскү хереченин болур.

Т. МОНГУШ,
«Шынның» корр.

САЛЫМНЫГ

Көдээнин культура кадрлары

1965 чыл. Күс. Эрги-Барлыкче утлаан дугуйлуг үүве дозуп, орук белдиринде тур мен. Ол дүн аяс турган үүве, Удаваанда кырында каш кижи олурткан чүк машинаны тутсуп келди. «Бадыладым». Ап алды. Чычаан-даа ынчаардагы «Большевик» колхоз (амгы «Хемчик» совхоз) кайы сеп дээш, оруун уламчылапты. Ол черлерге баштайгы удаа чоруп турар болгаш, улус-даа кайыып таныыр ийик мен. Малина кырында кижилерни иштимде шинчилеп чор мен. Оларның аразында чолдаксымаар сыныг, солдат ийик-хептиг бир эрни онзаладым. Чораанныңныың аразында солдат кижи чангыс ол болган. Ынчалзадаа ол өскелерден онзагай кижи болду.

Авай, мээн ынак азам.

Аажок ынак-тыр мен...

Ийет, Аверкиниң сураглыг ырын солдат ооп ырлап чораан. Шериг албанын эрттирип турган чылдарында сеткил-сагыжынга синиккен бодалдарын илередип чорду ыйнаан. Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы деп хүндүлүг атты бо чылын алганнарның бирээзи. Эрги-Барлык көдээ Культура бажынының директору Базыр-оол Даржаевич Саая ол болган.

...Саая төрээн суурунга келге-ле, оон хөй-ниити амыдыралынга идепкейлин-биле киржип эгелээн. Ылаңгыя оюн-концерт болган черлерден оон ынгылыг ыры-шоору үүлбес апарган. «Чараш карак», «Тыва кызы» ышкаш дириктиг ырлардан эгелээш, «Совет Эвилелинин хамаатызы мен», «Партиялың солдаты мен» чижектиг патриоттуг ырларга чедир оон репертуары делгем турган. Борта «Тооруктуг долгай-Таңдым», «Бай-ла Тайгам» чергелиг улустуң ырлары болгаш «Дамырак» дээн ышкаш чаштарга таарыштырган ырлар база кирер.

Ынчаардагы көдээ клубтуң методиан Довзу Саая, школада ыры башкызы Оттук-оол Ховалыг олар-биле доктаамал харылзажып, ырлаарының арга-мергежилин шингээдип, оон культуразын бедидериңче сагыш салып келген. Бо бүгү аныяк ыраажының атсураан районга, оон соонда республикага алгыткан. Республика чергелиг ураң үүл көрүлделериниң доктаамал киржиикчизи апарып, ол макгал-шаннаалды удаа-дараа четтирилээн-даа.

«...Адыжымның кижиири ам-даа хаммады, хайыраатты!» Виктор Кок-оолуң «Самбажыкы» деп драмазында Урупдайның сестери мында кончан кире берди? Ол болза ыраажывыстың шин артизи бооп хуула бергени ол-дур. Бот-тывынгыр коллективтиң тургусканы ол шинзинде бир рольду Базыр-оол Саая чедишкиниг ойнаан. Оон дансызын уламчылап болур: К. Кудажының «Ыржым булунунда» Угаанза, бо одуругларының авторунуң «Өскүсөгдүнде» Балыкчы... Эрткен чылын болган республиканың шин конкурузунга эрги-барлыкчылар бирги черни алганы билдингир болгай. Ынчан Довзу Сааның тургусканы-биле сураглыг «Хайыраң ботка» Балдан-оолдуң ролюн Базыр-оол Даржаевич күүсеткен.

Аныяк кижинин салым-чаяанын, ажыл-ишке алыс кызылын көргеш, райкүүскомнуң культура киргизи ону баштай көдээ клубтуң эргекчизинге, сөөлүүредир Культура бажынының директорунга томуйлаан.

Оон бээр он ажыг чылдар эрткен. Бо үеним дуртузунда Саая бодунуң билиг-мергежилин доктаамал бедидип, ажыл-ижинин деңнелин черле кудулаттаан.

...Эрги-Барлыктың көдээ Культура бажыны. Аңаа кире дүжээлиңер. Торгу көжегелер, тоолзуг угулзалар-биле каастаан сцена. Ханаларда—коску агитациялың плакаттуруктары. Фойе. СЭКП ТК-ниң Политбюрозунуң составы, ажыл-агыйның хоочуннарының, мурнакчыларның портреттери. Спортчу чедишкиннер булуку. Уругларга тураскаатка стенд. Бир азыгда — эстрада оркестриниң бедигээжи. Ажылчын өрээл. Культура бажынының чедишкиннериниң-биле таныштырган бот-тывынгыр артистерге «чоруунар чогуунга» деп күзеп кагдым.

Ол бүгү совхоз дирекциязының (Октя Сарыглар), партия организациязының (Дашоол Сарыглар), комсомол эге организациязының (Алдынкыс Давазан) болгаш өскедаа хөй-ниити организацияларының улуг деткимчези-дир. Маңаа Культура бажыңының төвүлелин база уттуп болбас. Хирлиниң Саая, Отугаш Хомушку, Хувар Овдар дээн мышкаш хоочуннар болгаш аныяктар ында бактаанган. Четпестер база бар болбайн аан. Ылаңгыя акша-шалың үезинде клубче арага-дарыжкип алган аныяк өскен, чамдык хоочуннар-даа шүргүп келгилээр-дир. Бо дугайны чогуур хемчеглерни ам-даа чедир албайн турар.

...1979 чыл. Час. Хат-когурумнуг хүн. Вокал-инструменталдыг ансамбльдиң киржиикчилери чылыгладыр кеттиишкен. «Хөлгө» маңаан турлар. Кожазында «Мурнакчы» совхозче концерттиг аалдаарлары ол. Амыр-дыш бодаас бот-тывынгыр артистерге «чоруунар чогуунга» деп күзеп кагдым.

К. ЧАШ-ООЛ.
Барыын-Хемчик район.

КҮЖҮВҮС—НАЙЫРААЛДА

Киев чурттут 14 харлыг Тимофей Коханны Москваның фестивальдарынга өскен деп чугаалап болур: ол кинонуң сеелгү беш форумнарынга киришкен болгаш бо чылдыында база келген. Тимофей «Ковпак дугайында бодалдар» (режиссёру — ССРЭ-ниң улустуң артизи Т. В. Левчук) болгаш «Революциядан теруттунген» (режиссёру Г. Р. Кохан) деп фильмнерге ойнаан.

Ам аныяк актёр «Бугдан Вислага, чедир» деп чаа кинога поляк актёрлар-биле кады тырттырарынга белеткенип турар.

ЧУРУКТА: Тимофей Коханбиле ССРЭ-ниң улустуң артизи Т. В. Левчук.

В. МАСТЮКОВТУҢ болгаш И. ЗОТИННИҢ фотозу.

СЭТА-ныҢ фотохрониказы.

Аттаныпкан

Бо чылдың август 26—29 хүннеринде Нальчик хоорайга РСФСР-нин «Спартак» эки тура спорт ниитилелиниң бирги чери дээш элээди оолдарның аразынга болур хостуг хүреш маргылдаалызына киржири-биле бистин республиканың төлөдери — аныяк мөгелер бурунгу хүн Кызылдан аттанышканнар.

Ол мөгелернин составынга колдуунда-ла Улуг-Хем районда Хайыракан суурдан бичии спортчулар кирген. Үүге дээрге, республиканың «Спартак» эки тура спорт ниитилелиниң ук суурда филиалы бар. Оон бичии мөгелери сеелгү болгулаан маргылдааларга кескү чедишкиннерни чедип алгаш, Тывада ниитилелиниң адын камгалап, ынаар чоруп-каннары ол.

(БИСТИҢ КОРР.)

«ИНТЕРНАЦИОНАЛ-79»-БИЛЕ

Республиканың Алдынмаадырлар аттыг чуртшинчилел музейинге Ада-чурттуң Улуг дайынының киржиикчилери болгаш кызыл партизаннар-биле социалистиг болгаш өске-даа даштыкы чурттардан Тывада келген студент отрядтарының төлөлекчилериниң ужуражылгазы болган.

Ужуражылганы музейниң кылдыс эргелекчизи М. Б. Кенин-Лопсан ажыткан. «Интернационал-79»-туң студентилери-биле Совет Эвилелиниң Маадыры Л. Н. Ефимов, кызыл партизан П. Л. Мартынов, эки турачы Д. Х. Таржаа база хоочуннарның бирээзи С. Т. Танов олар ужурашкан.

Ужуражылга соонда студентилер хоочуннар-биле кады чурукка тырттырганнар. «Музейниң залдары-биле» деп дептержигешти болгаш хөрек демдээн студентилерге тывыскан болгаш хоочуннар боттарының хол ужуктерин дептержигештерге бижип бергилээн.

Солун ужуражылга дээш «Интернационал-79»-туң айымчылары өөрүп четтиргенин илереткеннер.

В. ЧАЛБАА.

МӨҢГЕ АЛДАР СЕЛЕМЕЗИ

Өлчей-оол Монгуштуң «Сүзүглелим» деп аттыг шулуктервиниң болгаш чечен чугааларының номунда «Көргүзүгде тайбың чыдар» деп чаңгыс шулуктуң дугайында кыска бодалымны бижикседим. Ол чогаалда тыва эки турачыларның капитаны Адыг-Түлүш Балганович Кечил-оолдуң бистиң төп музейде делгеп салган селемезиниң дайынчы алдарны мөңгежидип турар суулде-чананнын Өлчей-оол Кушгаевич дыка-ла шын бижээн. База бир чугаалап каар үүвем болза, Алдынмаадыр музейинде делгээн тоогунуң материалдары бистиң журналистеривистиң, эртемденнеривистиң болгаш чогаалчыларывыстың барымдаалаар эди болгаш алгаан маадырлары бооп турар апарганынга өөрүп турар бис.

Шулукчүнүң одуругларын номчуурга, чүлү-чүрек бырлаңайны бээр, оон чижээ болдур.

Капитанның селемезин
Көргүзүгде салып каан-дыр.
Кайгап тура, сеткил дойлуп,
Хөрек долдур боданган мен.
Шак бо чылар селемелер
Чаалыг чылдар шуурганнаа
кээр:
Өлүм удур тыва кижи
Өжээн негеп чайып чораан.

База бир өөрүүр үүвем бо чазын бистиң Кызыл хоорай күүскомунуң тускай доктаалын өзугаар, найысылалдың бир чаа кудумчузун капитан Кечил-оолдуң кудумчузу деп адааны болур. Ол болза бистиң чонуң төлептиг оглунуң ат-алдарын аныяк-өскен кеззеде сактын чоруур кылдыр алдаржытканы болур. Кандыг-даа үүвениң ады бир оңзагай уткашы илередип турар. Тываның экер-эрес ооллар, кыстарының Украинаның хоорай, суурларын немец фашистерден хостажып чораанын ол селемеге хозбаштырып тургаш, шулукчунуң бижээни чоргааралдың сестери чонга дыңналы бээр.

Украина хөвуларын
Уйгу-дыш чок халдып
эрткен
Аак-бекке муң-муң чонуңуц
Аас-кежиин эгидишкен...
Арат Тывам эвирлери
Амы-тынын харамнанмаан.
Бо дег, мындыг селемелер
Боттарындан адырылбаан.

Шулукчүнүң бо бодалдарының уланчызын август 11-де Интернационал кудумчузунуң байырлалы бооп турда база катап караам-биле көрдүм. Ол байырлалга Украинаның найысылалында Киев университединиң сургуулдары—бистиң Кызылда чедип келген тудугжу студентилер киржип турду. Тываның эки турачыларының фашистиг өлүмдеп амы-тынын камгалажып каанын муң-муң кижилерниң оолдар, кыстары бистиң кудумчу байырынга киржип турду. Оларның мурнундан Африкадан келген негр оол Готьен Аонга Беллет арыгтас орустан чугаалады. Тыва кижи мен база орустан сагыш-сеткилим илередип турдум. Кечил-оолдуң уштан-баштап чораан эзирлери дайынны базыщкаш, тайбың үеде бодарадып каанының ачызы, өзулуг интернационалчы кайырал ол болган.

Чер кырынга шак мындыг чырык үе турзун дээш капитан Кечил-оол селемезин тудуп алгаш, Украинаның дивизиясинге солдаттарын командылап чоруп турган-на болгай деп бодап турдум.

Шил хомдуда «Шаңнал селемениң» укталган дөзүү номчукчулар силерге Оюн Колур-оолдуң чыгган материалдарын үндезин кылгаш, бараалгадып көрейн. 1944 чылдың февраль ийи чаазы, 31-ги аттыг шериг полутунуң командири полковник Ефим Абрамович Попов: «Четтирдим, четтирдим, улуу-биле четтирдим! Ровно хоорай дээш тулчуушкунга маадырлыг чоруунарны көргүскеницер дээш, моңу силерге бедек кылдыр берип тур мен.» Ынча дигеш, полковник Попов көрүнчүктелип турар мөңгүн хаптыг селемени курундан чешкеш, капитан Кечил-оолга ийи холдан өргүп сунган. Тыва эскадронуң командири Адыг-Түлүш Балгановичке Кечил-оол ол селемени хүлээп алгаш, полк командирин так кужактапкан.

М. КЕНИН-ЛОПСАН.

ТВ

АВГУСТ 23-ТЕ БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

10.00— «Ye». Информастыг программа. 10.40—Эртенги суда шимчээшкин. 11.05— «Хөлгүг старттар». 11.40— «Адыглар санап чоруудам». Документалдыг телефильм. 11.55 — Уругларга фильм. «Толептиглериниң аян-чоруу». Уран-чечен телефильм. 1-ги серизы. 13.00— «Мецээ ырыны буаурээн». Фильм-концерт. 13.45—Медээлер. 13.50—16.00—Чапсар. 16.00—Медээлер. 16.20— «Ажык чугаа». Документалдыг телефильм. 17.20—«Музейлерде болгаш делегеле залдарында» Күрүнеңиң Орус музейи. XVIII векти ң ураң үүлү: Д. Левицкий, В. Боровиковский. Ленинградтан дамчыдылга. 17.50—Делегейниң уруглар чылынга. «Найыралдың ырызы». Социалистиг чуттарының уругларының ниити ыр коллективтериниң Сочиге болган делегей фестивалының дугайында. 18.30—«Объектив».

КЫЗЫЛДАН

18.50—Телемедээлер. 19.00— «Социалистиг чарыштың хүн демдеглели». Дамчыдылга. 19.20 — «Альпинизм — мээн мергежилим». Документалдыг фильм. 19.30— «Хөй-ниити амыдыралының экраны». Дамчыдылга. 20.00 — Телемедээлер.

МОСКВАДАН

20.15 — Делегейде болгун. 20.30— Румын улустуң национал байырлалы — фашист дарлалдан Румынияны хостаанының хүнүнге». Румын Социалистиг Республиканың телевидениезиниң программазы. 22.30— «Ye». Информастыг программа. 23.05—Корина Кириак ырлап тур. 23.35—01.00—«Хогжум амыдыралы» деп тележурнал. Төнгеде—медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

18.50—Велоспортка делегей чемпионады. Нидерландыдан дамчыдылга. 19.30— «Москваның комсомолунуң ажыл-херектери». 20.00— «Чурук бүрүзүнде — хүн».

КЫЗЫЛДАН

20.15—21.50 — «Таңмышкына». Уран-чечен фильм.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

КИНО

«НАЙЫРАЛ»: «Бүгү үүве гарак чивеш арадында шиитпирлеттинер» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.50, 20.40 (узаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Камгаланырынга херек сөс» 15.00, 18.40, «Эки-ле чор мен» 16.50, 20.30 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Тулчуушкунче үүгле кырганнар кирип турар» 15.00, «Өөрүшкүлүг чурттадар» 16.50, 18.40, «Байырлал хүнүнде» 20.30 (узаткан) шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киночымыды 10.00, «Чедээлээ дидиннер» 11.30, 13.20, 15.10, «Кызыл калина» 17.00, 18.50, 20.40 шактарда.

«ЧАЙГЫ»: «Каскадёрлар» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 (узаткан) шактарда.

Редакциянын адрези: Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчуу, бажын № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакториуп 2-24-63. редакториуп оралакчыларының 2-35-24, 2-31-75 харысалгалыг секретарының 2-23-35. секретарааттың 2-23-35. партийжи амыдыраа болгаш совет тургузуг кылдыстерниң 2-37-13. пропаганда кылдызының 2-31-75, культура кылдызының 2-23-54. көдээ ажыы-агый кылдызының 2-21-47, улетпүр кылдызының 2-22-64, чагаа кылдызының 2-41-27. информация кылдызының 2-20-60. корректорларның 2-27-41. бухгалтерия ның 2-12-45. солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче болгаар.

Тираж 16305. Чагыг № 2150.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүделиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының талазы-биле эргелелиниң типографиязы (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчуу, бажын № 1). ТС—01237.